

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ.—Κυρίλλου Λαυριώτου ανέκδοτος έρμηνεία εις τήν 'Αποκάλυψιν, υπό κ. Κ. Δυοβουνιώτου.

Ο σεβασμιώτατος μητροπολίτης Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων κ. Ίεζεκιήλ έδώρησε πρό τινος εις τὸ σπουδαστήριον τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐκτὸς ἄλλων χειρογράφων και τήν ανέκδοτον έρμηνείαν τοῦ Κυρίλλου Λαυριώτου εις τήν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου, ἀποτελουμένην ἐξ ὀκτῶ ὀγκωδῶν χειρογράφων τόμων. Ἡ έρμηνεία αὕτη περιῆλθεν εις τήν κατοχήν τοῦ σεβασμιωτάτου Ίεζεκιήλ ἐξ ἀγορᾶς, ἀνήκουσα πρότερον, ὡς ἐξ ἐντύπου σημειώματος, φέροντος χρονολογίαν 10 Δεκεμβρίου 1877 και ἐπικεκολλημένου εις τὸ πρῶτον φύλλον ἐκάστου τῶν ὀκτῶ τόμων γίνεται δῆλον, εις τὸν Θεοδοσίον Σπυροπούλον οἰκονόμον, μέλος τῆς ἐπισκοπικῆς ἐπιτροπῆς Μεσσηνιας και ἐφημέριον τοῦ ναοῦ τῆς Ὑπαπαντῆς ἐν Καλάμαις. Πῶς τὸ χειρόγραφον τοῦτο περιῆλθεν εις χεῖρας τοῦ Θεοδοσίου Σπυροπούλου δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Ἀνδρόνικος ὅμως Δημητρακόπουλος παρέχει ἡμῖν τήν εἶδησιν ὅτι ὁ ἐν Ἀθήναις γερουσιαστῆς Λυκοῦργος Λογοθέτης εἶχε τήν ὀκτάτομον χειρόγραφον έρμηνείαν τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Κυρίλλου Λαυριώτου, τήν ὁποίαν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀλέξανδρος, ὁ μετὰ ταῦτα ἐπίσκοπος Σύρου, ἐπώλησεν εις τὸν ἐπίσκοπον Ναυπλίας Γεράσιμον Παγώνην¹. Ἴσως ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου περιῆλθεν αὕτη εις χεῖρας τοῦ Θεοδοσίου Σπυροπούλου. Πάντως τὸ ἡμέτερον χειρόγραφον εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Δημητρακοπούλου ἀναφερόμενον ὡς ἀνήκον εις τὸν Λυκοῦργον Λογοθέτην.

Ο σεβασμιώτατος Θεσσαλιώτιδος, εὐθύς ὡς περιῆλθεν εις χεῖρας αὐτοῦ ἡ έρμηνεία αὕτη, ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ Νέᾳ Ἡμέρᾳ τῆς Τεργέστης τήν βιογραφίαν τοῦ Κυρίλλου Λαυριώτου² και ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ Φάρῳ Ἀλεξανδρείας περιγραφὴν τῶν χειρογράφων τούτων³. Καὶ ἐν μὲν τῇ βιογραφίᾳ διέκρινεν ὀρθῶς τὸν συγγραφέα τῆς έρμηνείας τῆς Ἀποκαλύψεως, τὸν Κύριλλον τὸν Πατρέα, τὸν μοναχὸν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἀγίας Λαύρας, ἀπὸ τοῦ Κυρίλλου, τοῦ προηγουμένου τῆς Λαύρας τοῦ Ἀθωνος, τοὺς ὁποίους οἱ πλεῖστοι τῶν περὶ αὐτοὺς ἀσχοληθέντων συνεταύτιζον⁴, ἐν δὲ τῇ περιγραφῇ παρέσχεν ἡμῖν συντομωτάτην περιγραφὴν τῶν χειρογράφων.

Ἐπειδὴ ἡ χειρόγραφος έρμηνεία τοῦ Κυρίλλου εις τήν Ἀποκάλυψιν εἶναι πολλοῦ λόγου ἀξία, ἐθεώρησα ἐπιβεβλημένον ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς δωρεᾶς ταύτης εις τὸ σπου-

¹ Προσθήκαι και Διορθώσεις, σ. 105. Ἀθήναιον, 6, σ. 16.

² Ἀριθμ. 1695 και 1699 τοῦ 1907.

³ 1, 1908, σ. 341-347.

⁴ Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ἐνταῦθα ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος Λαυριώτης ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ Κυρίλλου Λαυριώτου, τῇ δημοσιευθείσῃ ἐν τῇ Ἐκκλ. Ἀληθείᾳ (4, 1886, σ. 114 ἐ.) διακρίνει τοὺς δύο Κυρίλλους.

δαστήριον τῆς θεολογικῆς σχολῆς νὰ παράσχω λεπτομερεστέραν περιγραφὴν τῶν χειρογράφων τούτων καὶ ἐξάρω εἰδήσεις τινάς, περιεχομένας ἐν αὐτοῖς, πολλῆς προσοχῆς ἀξίας.

I

Ἐκαστος τῶν ὀκτῶ τόμων τῆς Ἐποποιήσεως εἶναι ἡριθμημένος κατὰ τετράδια, ἀποτελούμενα ἐξ ὀκτῶ φύλλων, δι' ἀραβικῶν ἀριθμῶν ἐν τῷ μέσῳ τῆς κάτω ὕας τοῦ πρώτου φύλλου ἐκάστου τετραδίου. Τὸ ὄλον ἔργον ἀποτελεῖται ἐκ 331 τετραδίων¹, ἧτοι ἐκ πέντε περίπου χιλιάδων σελίδων².

Ὁ συγγραφεὺς διαίρει τὴν ἐρμηνεῖαν αὐτοῦ εἰς κεφάλαια. Ἡ ὄλη ἐρμηνεῖα τῆς Ἐποποιήσεως ἀποτελεῖται ἐκ 5679 κεφαλαίων ἡριθμημένων ἐν ἀρχῇ ἐκάστου αὐτῶν διὰ τῶν γραμμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου³.

Τὸ ὄλον ἔργον εἶναι ἀντίγραφον τῆς ἐρμηνεῖας τοῦ Κυρίλλου εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν. Ἡ ἀντιγραφή τοῦ ἔργου, γενομένη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, τοῦ Κυρίλλου Λαυριώτου, ἤρχισε τῇ 11 Ἰουνίου τοῦ 1817 ἐν Βουκουρεστίῳ, ἐνθα ἔμνε τὴν ἐποχὴν ἐκεῖνην ὁ συγγραφεὺς, καὶ ἐπερατώθη τῇ 30 Μαΐου τοῦ 1823 πάλιν ἐν Βουκουρεστίῳ. Ἐν ἀρχῇ ἐκάστου τόμου σημειοῖ ὁ ἀντιγραφεὺς τὴν χρονολογίαν τῆς ἐναρξέως τῆς ἀντιγραφῆς καὶ ἐν τέλει τοῦ πέρατος αὐτῆς⁴. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀντιγραφῆς ἐκά-

¹ Ὁ πρῶτος τόμος ἀποτελεῖται ἐκ 44 τετραδίων, ὁ δευτέρος ἐκ 41, ὁ τρίτος ἐκ 40, ὁ τέταρτος ἐκ 40, ὁ πέμπτος ἐκ 34, ὁ ἕκτος ἐκ 37, ὁ ἕβδομος ἐκ 43 καὶ ὁ ὄγδοος ἐκ 52.

² Τινὰ τῶν τετραδίων δὲν εἶναι πλήρη.

³ Ὁ πρῶτος τόμος περιλαμβάνει 1057 κεφάλαια (α'-ανζ'), ὁ δευτέρος 782 (αην'-αωλθ'), ὁ τρίτος 819 (αωμ'-βγχν'), ὁ τέταρτος 647 (βγχν'-γσθ'), ὁ πέμπτος 544 (γτ-γωμγ'), ὁ ἕκτος 721 (γωμδ'-δφεδ'), ὁ ἕβδομος 902 (δφεε'-ευσστ') καὶ ὁ ὄγδοος 1221 (ευσζ'-εχοθ') ἐν τῇ ἐρμηνεῖᾳ τῆς Ἀποκαλύψεως, εχπ'-σφζζ' ἐν τοῖς ἕνδεκα πρώτοις λόγοις καὶ α'-η ἐν τῷ δωδεκάτῳ).

⁴ Ἴδου αἱ σημειώσεις αὐτῆς. Ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου τόμου «αωιζ' Ἰουνίου ια' ἡρξάμην ἀντιγράφειν τὴν δεκάκις προαντιγραφεῖσαν ὑπ' ἐμοῦ ταύτην βιβλίον ἀπὸ τοῦ αψιβ θεοσώστου ἔτους ἀρξάμενος θεωρεῖν» καὶ ἐν τέλει «Τετελείωται τότε τὸ πρῶτον βιβλίον ἐν τῷ αωιζ', Ὀκτωβ. 8». Ἐν ἀρχῇ τοῦ δευτέρου «1818 Ὀκτωβ. 10 ἡρξάμην ἀντιγράφειν τὸν δευτέρον τόμον τῆς διὰ τὴν Ἀποκ. ἐρμηνεῖας» καὶ ἐν τέλει «1819 Ἰανουαρίου ιστ' τετελείωται οὗτος ὁ δευτέρος τόμος ἐν Βουκουρεστίῳ». Ἐν ἀρχῇ τοῦ τρίτου «1819 Ἰανουαρίου 20 ἡρξάμην ἀντιγράφειν τὸν τρίτον τόμον» καὶ ἐν τέλει «1819 Αὐγούστου στ' γέγραπται ὅδε ὁ τρίτος τόμος ἐν Βουκουρεστίῳ». Ἐν ἀρχῇ τοῦ τετάρτου «1819 Αὐγούστου 7 Βουκ. ἡρξάμην τὸ τέταρτον βιβλίον» καὶ ἐν τέλει «1820 Φεβρουαρίου στ' ἐν Βουκουρεστίῳ τετελείωται ὁ τέταρτος οὗτος τόμος». Ἐν ἀρχῇ τοῦ πέμπτου «1820 Φεβρουαρίου 6 ἡρξάμην γράφειν τὸ πέμπτον βιβλίον τῆς ἀποκαλύψεως παροικῶν ἐν οἰκισμῷ ὑπογαίῳ καὶ ψυχοῦ» καὶ ἐν τέλει «τετελείωται τὸ ε' βιβλίον τοῦτο τῷ αωκ' ἔτει Ἰουνίου γ'». Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἕκτου «1820 Ἰουνίου 4 ἡμέρα Παρασκευῆ ἡρξάμην ἀντιγράφειν τὸ ἕκτον βιβλίον τῆς ἀποκ. ἐν Βουκουρεστίῳ» καὶ ἐν τέλει «1820 Ὀκτωβρίου 8 τετελείωκα τὸν ἕκτον τόμον τῆς βιβλίου ταύτης τῆς Ἀποκ.» Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἕβδομου «1820 Ὀκτωβρίου 9 ἡρξάμην ἀντιγράφειν τὴν ἕβδομον βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως» καὶ ἐν τέλει «1821 μαρτίου 28 ἐτελειώθη ὁ ἕβδομος τό-

στου τόμου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως ἢ θεωρησις αὐτοῦ, καθ' ἣν ἐγένοντο καὶ αἱ πολλαὶ διαγραφαὶ καὶ προσθήκαι, αἱ ὑπάρχουσαι ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ. Μετὰ τὴν θεωρησιν τούτων, ἥτις ἐγένετο συνήθως ἀμέσως μετὰ τὴν ἀντιγραφήν τοῦ ὅλου τόμου¹, ἐσημειοῦτο ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως ἐν ἀρχῇ τοῦ τόμου ὅτι οὗτος ἐθεωρήθη. Ἄξιον ἰδιαιτέρως σημειώσεως εἶναι ὅτι τὸ ἡμέτερον ἀντίγραφον τῆς ἐρμηνείας τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Κυρίλλου εἶναι τὸ ἐνδέκατον ἀντίγραφον τοῦ ὀγκωδεδστάτου τούτου ἔργου, τὸ γινόμενον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, τοῦ Κυρίλλου Λαυριώτου, ὡς ὁ ἴδιος σημειοῖ². Κατὰ ταῦτα ὁ Κύριλλος εἶχε τὴν ὄντως ἐκπλήττουσαν ὑπομονὴν καὶ ἐπιμονὴν νὰ ἀντιγράψῃ ἐνδεκάκις τὴν ὅλην ἐρμηνείαν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν, τὴν ἀποτελουμένην ἐξ ὀκτὼ ὀγκωδῶν τόμων περιλαμβανόντων 5.000 σελίδας περίπου, διὰ μικρῶν γραμμάτων καὶ πυκνῶς γεγραμμένας, ἥτοι ἐν ὅλῳ 55.000 σελίδας, ἐκτὸς τῶν πολλῶν προσθηκῶν καὶ διορθώσεων, αἵτινες ἔχουσι γραφῆ εἴτε ἐν τῇ ὥσ' εἴτε καὶ εἰς ἴδια παρεντεθειμένα φύλλα χάρτου.

Ὁ Κύριλλος ἤρχισε τὴν ἐρμηνείαν τῆς Ἀποκαλύψεως, ὡς ὁ ἴδιος σημειοῖ³, τῷ 1792, οὕτως ὥστε διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τὴν ἐνδεκάκις ἀντιγραφήν αὐτῆς κατηνάλωσε 30 περίπου ἔτη συνεχοῦς ἐργασίας, δυσχεραينوμένης ὑπὸ τῆς ἐλλείψεως τῶν ὑλικῶν μέσων, ἕνεκα τῆς ὁποίας ἠναγκάζετο νὰ παραδίδῃ μαθήματα μόλις ἐξοικονομῶν τὰ πρὸς τροφήν καὶ κατοικίαν ἀναγκαῖα, τῆς ἀδυναμίας τῶν ὀφθαλμῶν

μοσ ἐν Βουκουρεστίῳ». Ἐν ἀρχῇ τοῦ ὀγδόου «1821 μαρτίου 28 ἡρξάμην ἀντιγράφειν τὸν ὀγδοὸν τόμον τῆς ἀποκαλύψεως ἡμέρα δευτέρα» καὶ ἐν τέλει «αὐκὴ μαθού λ' ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Ὀγγροβλαχίας. Ὁ ἐλάχιστος ἐν ἀρχιμανδρίταις καὶ εὐτελής δοῦλος ὑμῶν Κύριλλος Πατρὺς πελοποννήσιος ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ μονῆς τῆς ἀγίας Λαύρας».

¹ Ἐν ἀρχῇ π. χ. τοῦ ἔκτου τόμου σημειοῖ «17 νοεμβρίου ἡρξάμην θεωρεῖν τὸνδε τὸν στ' τόμον. Ἐθεωρήθη καὶ οὗτος ὁ τόμος μετὰ μεγάλου πόνου ἐν ἡμέραις μιᾷ καὶ τριάκοντα». Ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω ἡ ἀντιγραφή τοῦ ἔκτου τόμου ἐπερατώθη τῇ 8 Ὀκτωβρίου. Κατ' ἐξάρεσιν ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ, ὅστις ἐπερατώθη τῇ 8 Ὀκτωβρίου 1817, ἡ θεωρησις ἐγένετο τῷ 1825 «Ἐθεωρήθη οὗτος ὁ πρῶτος τόμος τῆς ἀποκ. ἐν τῷ αὐκῆ' Θεοσώστῳ ἔτει».

² Πρβλ. τὴν ἀνωτέρω δημοσιευθεῖσαν σημείωσιν τῆς ἀντιγραφῆς, τὴν ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου τόμου «τὴν δεκάκις προαντιγραφεῖσαν ὑπ' ἐμοῦ ταύτην βίβλον», τὸν κατωτέρω δημοσιευόμενον ἐπίλογον εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς Ἀποκαλύψεως, τὸν ἐν τῷ ὀγδόῳ τόμῳ, «ἐνδεκάτην ἀντιγραφήν ταύτην ποιησάμενος» καὶ τὸν κατωτέρω δημοσιευόμενον ἐπίλογον μετὰ τὸν ἐνδέκατον λόγον, τὸν ἐν τῷ ὀγδόῳ τόμῳ, «ἐνδεκάκις ἀντιγράψας ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Οὐγγροβλαχίας». Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ἐνταῦθα ὅτι ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Ρουμανίας, ὡς ἐκ τοῦ καταλόγου τοῦ Litza φαίνεται, δὲν ὑπάρχει ἀντίγραφον τῆς ἐρμηνείας τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Κυρίλλου.

³ Πρβλ. τὴν σημείωσιν τῆς ἀντιγραφῆς, τὴν ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου τόμου, «ἀπὸ τοῦ αψήβ' Θεοσώστου ἔτους ἀρξάμενος θεωρεῖν» καὶ τὰ ἐν τοῖς ἐπιλόγοις τῆς ἐρμηνείας τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ ἐνδεκάτου λόγου ἀναφερόμενα «ἡρξάμην σχολιάζειν τῷ δευτέρῳ καὶ ἐννενηκοστῷ καὶ ἐπτακοσιοστῷ σωτηρίῳ ἔτει ἐπὶ τοῖς χιλίοις» καὶ «ἀρξάμενος γὰρ ἀπὸ τοῦ αψήβ' Θεοσώστου ἔτους».

καὶ τῆς καθόλου νοσηρότητος τοῦ σώματος, τῆς ἐλλείψεως ἀρκούσης μορφώσεως καὶ συγγραμμάτων βοηθητικῶν καὶ τῆς μὴ παροχῆς βοηθείας ὑπὸ οὐδενὸς τῶν ἐν Βουκουρεστίῳ λογάδων, οἵτινες κατηγόρουν αὐτὸν ὡς παράφρονα¹.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Κυρίλλου εἶνε τὸ ἀκόλουθον.

Ἐν ἐκάστῳ τῶν ἑπτὰ πρώτων τόμων ἐρμηνεύει ἀνὰ τρία κεφάλαια τῆς Ἀποκαλύψεως, ἐν δὲ τῷ ὀγδόῳ, τὸ τελευταῖον κεφάλαιον αὐτῆς, τὸ 22. Ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ προτάσσονται τῆς ἐρμηνείας τῶν τριῶν πρώτων κεφαλαίων τῆς Ἀποκαλύψεως «Προλεγόμενα καὶ εἰσαγωγή εἰς τὴν τοῦ Θεολόγου Ἰωάννου θεῖαν καὶ ἱερὰν Ἀποκάλυψιν», ἐν οἷς ἐρμηνεύει τοὺς περὶ τῶν ἐσχάτων λόγους τοῦ Κυρίου, τοὺς περιεχομένους ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Ματθαίου, καὶ «Προοίμιον εἰς τὴν τοῦ Θεολόγου Ἰωάννου Ἀποκάλυψιν», ἐν δὲ τῷ ὀγδόῳ μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐρμηνείας τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ εἰς αὐτὴν ἐπιλόγου² ἀκολουθοῦσιν οἱ ἐπόμενοι δώδεκα λόγοι, σχετικοὶ πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῆς Ἀποκαλύψεως, ὧν προτάσσει τὴν ἀκόλουθον εἰσαγωγὴν.

¹ Πρβλ. «Καὶ ταῦτα οὐκ ἐν ἐλευθέρᾳ ἀγωγῇ ὣν οὔτε ἐξ ἱστορικῶν βιβλίων, ἀφ' ὧν εἶη μοι ἄν συλλέξασθαι τὰ ἐν τρισὶ σάλπιγξιν ἀποβάντα, οὔτ' ἐν βοηθείᾳ καὶ ὀδηγίᾳ τῶν ταῦτα ἀκριβῶς εἰδόντων, ἀλλ' ὑπὸ πάντων τῶν λογάδων μισούμενος καὶ ὡς τεθνηκώς καὶ ὄζων βαρέως κύων παρ' αὐτοῖς λογιζόμενος καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἐν Βουκουρεστίῳ μικροῖς καὶ μεγάλοις ἄρχουσι διασυρόμενος καὶ ὑπ' ἀνάγκην διατελούντων ἐπιτηδεῶν τοῦ σώματος, τὸ πλεόν ἐν κόμῳ καὶ τόποις ἐρήμοις πάσης πολιτικῆς γνώσεως διακινούμενος, νῦν μὲν τὰς ἐπιούσας κατὰ τοῦ Βουκουρεστίου ὁρμὰς τῶν παραδουναβιτῶν Μωαμεθιστῶν ἀνταρτῶν, νῦν δὲ τὴν πανώλεθρον πανώλην διευλαβούμενος, καὶ χίρτει βιβλίῳν περιστοιχούμενος καὶ παῖδας τῆς ἐμῆς πατρικῆς γλώττης ἀδασεῖς καὶ τὸ πλεόν ἀναγώγους ἐν οἰκίαις τῶν ἐν τέλει ἐπ' ἐλαχίστη μισθῷ διδάσκων, τὰς ὥρας κλέπτων παρέδωκα. Ὅσα τοίνυν ἐκ παλαιᾶς μνήμης ἔσχον ὅπως οὖν τῇ διανοίᾳ βιβλίου ἱστορικᾶς ἐν νεότητι διεξεληθῶν, ταῦτα καὶ τῇ γραφῇ ἐν πολὺν λευκότητι παραδοῦναι οὐκ ὤκησα» (κεφ. βτμζ') καὶ «Τοσαῦτα κατ' ἐμοῦ ἐκχέαντες ὅσων καὶ ὅσους νοῦς οὐκ ἀνέχεται ἀκοῦσαι καὶ γλῶσσα συνέσεισι αἰσχύνεται εἰπεῖν καὶ χεῖρ τιμὰ συστέλλεται τῇ γραφῇ παραδοῦναι, οὕτως καταστήσαντές με τῇ πόλει ταύτῃ τοῦ Βουκουρεστίου τὸν μηδέποτε αὐτοῖς προσκρούσαντα παραπλήγη καὶ ἀδιανόητον ὥστε οὐ μόνον οὐ δύνασθαι περὶ τῆς βιβλίου ταύτης εἰπεῖν τι, ἀλλ' οὐδ' ἄξιον διδάξαι παῖδας τὰ ὀκτὼ μέρη τοῦ λόγου, ἀλλὰ τὰ κοινὰ τῶν γραμμάτων καὶ ἧ φασιν αὐτοὶ τὰ πινακίδια, ὅπερ καὶ κατώρθωσαν παιδάριον γὰρ καὶ θυγάτρια ἐδίδασκον καὶ διδάσκω μισθοῦ μὲν ὀλίγου, κόπου δὲ πολλοῦ. Ἀλλὰ συγγνώμη τὸ κρεῖττον αὐτοῖς καὶ ἐμοί· ἐμοὶ μὲν ἐφ' οἷς ἐνόηθη ὑπὲρ ἐμὴν δύναμιν θεωρησάει τε καὶ γράψαι, ἐκεῖνοις δὲ δι' ἣν ὕβριν καὶ καταφορὰν κατ' ἐμοῦ ἐπήνεγκον καὶ οὐ παύονται ἐπενέγκοντες» (κεφ. βμη'). Πρβλ. ἔτι τὰ ἀναφερόμενα ἐν κεφ. βψζθ' καὶ γωιγ' καὶ τὰ ἐν τοῖς ἐπιλόγοις τῆς ἐρμηνείας τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ ἐνδεκάτου λόγου, ὡς καὶ ἐν λόγῳ ιβ' κεφ. ιστ').

² Ὁ ἐπίλογος οὗτος ἔχει ὡς ἀκολουθῶς.

«Ἐνταῦθα μὲν τετέλεσται ἡ τῆς τοῦ ἡγαπημένου Θεολόγου Ἀποκαλύψεως ἐρμηνεία. Ἡρμηνεύεται δὲ οὐκ ἄνευ πόνου πολλοῦ, οὐδ' ἄνευ πλείστης ἐπιμελείας καὶ ἐπιμονῆς καὶ μεγίστης σκέψεως πρὸς δόξαν μὲν τοῦ τρισυποστάτου ἐνὸς καὶ μόνου Θεοῦ, παραμυθίαν δὲ τῶν καταπονουμένων καὶ καταπατουμένων τοῖς τυραννικοῖς καὶ βδελυροῖς ποσὶ τῶν τυράννων ἐν Χριστῷ ἀδελφῶν μου. Καθορῶν γὰρ τὰ δεινότερα στέγοντας καὶ ἐκ βάθους ψυχῆς στένοντας καὶ ξυμπάσχων αὐτοῖς καὶ τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν δεινῶν ἐπιέμε-

«Ἐπειδὴ δὲ συχνοὶ τῶν ἐν ταύτῃ τῇ πόλει λογάδων ἀντέστησάν μοι τὴν βίβλον τοῦ ἐπιστηθίου ἐρμηνεύοντι, ἀνασκευάζοντες ἐν πολλοῖς τὴν ἐρμηνείαν καὶ ἀντὶ τῶν ὀρθῶν παρέστησαν σφᾶς τὰ σκαμβῆθι θεμένους, ἔμοιγε ἐν μέσῳ τῆς ἐρμηνείας ὄντι ἀπεικὸς ἦν ἀνασκευάσαι τοὺς λόγους αὐτῶν διὰ γραφίδος. Ἔδοξε δὲ διὰ μακροτέρων μετὰ τὴν τελείαν ἐρμηνείαν αὐτεξετάσαι αὐτοὺς τοῖς τῆς Ἀποκαλύψεως, ὅπως εὐρεθείσης τῆς ἀληθείας σχοίῃ τὸ κείμενον ἐκείνης, ὅπου ἂν παρῆ τὰ τῆς ἀντιλογίας, τὸ τῆς προφητικῆς ἀποδείξεως πιστόν. Καὶ οὖν προθέμενος τοὺς ἀνασκευασθέντας λόγους αὐτῶν λύω τὰς ἀντιλογίας αὐτῶν» (κεφ. εχπ').

Οἱ δώδεκα λόγοι τοῦ Κυρίλλου εἶναι οἱ ἀκόλουθοι.

1. Ὑπὲρ ἱερωσύνης. Λόγος Α' (κεφ. εχπα'-εψβ' τετρ. 10-11).

2. Ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰκόνων. Λόγος Β' (κεφ. εψγ'-εψκγ' τετρ. 11-12).

3. Πρὸς τοὺς κωλύοντας κτίζειν μεγαλοπρεπεῖς ναοὺς καὶ ἐνδύεσθαι τοὺς ἱερέας ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῶν θεῶν δώρων καὶ ἐν ἄλλαις ἱεροτελεταῖς βαρυτίμους στολαῖς ὡσαύτως κοσμεῖν καὶ τὴν ἁγίαν τράπεζαν καὶ τὴν προσκομιδὴν καὶ ὡς εἰπεῖν πάντα τὸν ναὸν ὑπερτίμως. Λόγος Γ' (κεφ. εψκδ'-εψνα' τετρ. 12-13).

4. Πρὸς τοὺς ἀποφαινομένους τὴν λογικὴν καὶ ἀθάνατον ψυχὴν ἐκάστου τῶν ἀν-
 νος ἐπόθουν μαθεῖν αὐτήν. Διεξελθὼν δὲ ποτε ταύτην τὴν προφητικὴν βίβλον καὶ δόξας τὴν ἀνάστασιν τοῦ πτώματος ἡμῶν ἐγγὺς εἶναι, καίτοι ἀπείροις τῶν τῆς παιδείας λόγων ὅλως μαθηταῖς συστοιχοῦμενος, ὧν σχεδὸν τεσσαρακοντούτης εἰς διδασκάλου συμφοιτῶν καὶ τὴν ἐσχάτην μοῖραν κληρούμενος ἠρξάμενη σχολιάζειν τῇ δευτέρῳ καὶ ἐνενηκοστῇ καὶ ἐπτακοσιοστῇ σωτηρίῳ ἔτει ἐπὶ τοῖς χιλίοις. Δεκάκις δ' ἐρμηνεύσας καὶ πολλάκις ἐπιθεωρήσας τὰς προγραφεῖσας καὶ ἀντιγράφας μάλιστα τῇ πρώτῃ καὶ εικοστῇ καὶ ὀκτακοσιοστῇ κοσμοσώστῳ ἔτει ἐπὶ τοῖς χιλίοις τὸ δυσχερέστατον τοῦτο ἔργον ἐπαυσάμενη γράφων ἐνδεκάτην ἀντιγραφὴν ταύτην ποιησάμενος πάντα τὸν χρόνον τοῦτον ἐν ἐκείνῳ κατατριψάς, τᾶλλα πάντα δευτέρα θεμένους παρεκτός τῶν ἀναγκαίων ἐπιτηδείων.

Γέγονε δ' αὕτη ἡ πολυχρόνιος διατριβὴ οὐχ' ὑπ' ὀλίγων κωλυμάτων' καὶ γὰρ, ὡς ἔφην, καὶ ἡ ἔμμου-
 τοῦ ἀμάθεια ἐμποδῶν ἐγένετο μὴ οἶμι τε ὄντι διακρίναι ὡς εἰκὸς τὴν τῶν λέξεων σημασίαν καὶ τὴν τῶν λόγων σύνταξιν μήτι γε τὸν βαθυτάτον αὐτῶν νοῦν, πρὸς δὲ τούτοις καὶ αἱ πολλαὶ καὶ δειναὶ μου ἀμαρ-
 τίαί, τὸ τῆς ἐμῆς διανοίας ὀπτικὸν οὐκ ὀλίγον ἐπεσκοτίζον καὶ ἡ φυσικὴ μου ἀδυναμία πολλάκις τὸν τῆς προθυμίας μου τόνον παρέλυνεν. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις καὶ ἡ τῶν ἐπιτηδείων τοῦ μοχθηροῦ μου σώματος χρεια οὐ σμικρὸν τὴν τῆς ἐμῆς ψυχῆς ἔφεσιν ἐκώλυεν' ἀνάγκη γὰρ σφοδρᾶ συνεχόμενος ἐδουλούμην ὅτε μὲν γραμματιστὴς γινόμενος, ὅτε δὲ διδάσκαλος εἰς ἑτερογλώσσους υἱοὺς ἀρχόντων ἀτάκτους λίαν κα-
 κοήθεις καθιστῶν ἑμαυτὸν ὀλίγου συνθήματος, οὗ ἕνεκα καὶ ἀπλῆ τῇ φράσει καὶ ἀκομψεύτῃ τῇ λέξει ἡ θεολογικὴ βίβλος, ὡς οὐκ ὤφειλε, διηρμήνευται, μηδενὸς τῶν ἐνταῦθα λογάδων συνεργήσαντός μοι, πολ-
 λάκις ἐκλιπαρησάμενῳ, πρὸς θεωρίαν καὶ ἐπίκρισιν τῶν γεγραμμένων καὶ μηδέποτε τῆς ἐφέσεως ἐντευξα-
 μένῳ, μηδὲ λόγου καλοῦ παρ' αὐτῶν ἀκουσάμενῳ.

Οὔτοι γὰρ πάντες οὕτως ἀποδοκιμάσαντές με αἰσχίστην μορφήν παραφροσύνης περιβάλλοντό με, ὥστε καὶ παρὰ τοῖς ἐν τέλει καὶ τοῖς ἐντιμωτέροις τῶν πολιτῶν μὴ διαφέρειν τῶν φρονηλῆπτων. Καὶ οὕτως μὲν αὐτὸς ὑπὸ πάντων εἰργόμενος καὶ κύων τεθνηκῶς καλούμενος καὶ κηρυττόμενος, ἴσως ὑπὸ τοῦ Κυρίου βοηθούμενος τέλος τῆς ἐρμηνείας τῆ βίβλου τοῦ Θεολόγου ἐπέθηκα. Οἱ ἐπιεικεῖς δὲ καὶ εὐγνώμο-

θρώπων εἶναι ἐκ τῆς ἀνδρὸς γονῆς καὶ μὴ κτίζεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν ἐκάστῳ ἐμβρύῳ. Λόγος Δ' (κεφ. εψνβ'-εψξή' τετρ. 13-14).

5. Πρὸς τοὺς λέγοντας τὸν κατάρατον Μωάμεθ μὴ εἶναι τὸν κυρίως ἀντίχριστον. Λόγος Ε' (κεφ. εψξθ'-εψπα' τετρ. 14).

6. Πρὸς τοὺς λέγοντας ἐλθεῖν πρῶτον τὸν Θεοσβίτην Ἡλίαν καὶ τὸν δίκαιον Ἐνώχ, εἶτα τὸν πολυθρύλλητον ἀντίχριστον. Λόγος ΣΤ' (κεφ. εψπβ'-εωξή' τετρ. 14-17).

7. Πρὸς τοὺς μὴ δεχομένους τὴν χιλιοετῆ βασιλείαν, ἀλλὰ τὸν Μωάμεθ ἀποφαινομένους βασιλεύσειν μέχρι τῆς συντελείας. Λόγος Ζ' (κεφ. εωξθ'-στη' τετρ. 17-24).

8. Πρὸς τοὺς φάσκοντας τὴν τοῦ Θεολόγου Ἀποκάλυψιν μὴ εἶναι αὐτοῦ ὡς μὴ συμφωνοῦσαν δῆθεν τοῖς ἄλλοις αὐτοῦ συγγράμμασι. Λόγος Η' (κεφ. στθ'-στρκε' τετρ. 24-27).

9. Περὶ τῶν παραδοθέντων ὑπὸ τοῦ Θεολόγου διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως ταύτης τῆ τοῦ Χριστοῦ ἀνατολικῆ ἐκκλησίᾳ ἀναγκαίων κανόνων. Λόγος Θ' (κεφ. στρκε'-στρροστ' τετρ. 27-29).

10. Κατὰ τῶν δογματιζόντων καὶ τύποις ἐκδιδόντων τὴν μὲν γῆν κινεῖσθαι περὶ τὸν ἥλιον, αὐτὸν δὲ μένειν ἀκίνητον ἀεὶ ἄνωθεν μέχρι παντός, οἱ λέγονται καὶ ἀπειρόκοσμοι. Λόγος Ι' (κεφ. στροζ'-στυκα' τετρ. 29-37).

νες μὴ σκοπεῖεν τὰ ἐλλείμματα τῆς γραμματικῆς τέχνης, ἀλλὰ τὴν ἀλήθειαν ἐκ τῶν προηγουμένων καὶ τῶν ἐπομένων πανταχοῦ θηρεύοντες τοῖς τῆς βίβλου νοήμασιν ἐμφιλοχωροῖεν. Εἴπερ δὲ τις ὄνησις, τῷ ἐν ἀγία Τριάδι μόνῳ Θεῷ τῶν ὄλων εἶη ἡ δόξα καὶ περὶ ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ πρὸς τὴν αὐτοῦ ἀγαθότητα θερμοτάτη δέησις, ὡς ἂν ἴλωσις γένηται μοι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς φοβερᾶς κρίσεως.

Δοκεῖ δὲ τὴν ἐρμηνείαν κατ' ἀρίστην ὁδὸν χωρεῖν, ταῦτα τοι καὶ τις μάλιστα ἤδομαι ὡς γὰρ οἱ ἐν λογικῇ ψυχῇ τοκεῖς τοῖς ἐξ αὐτῶν γενομένοις παισὶν ἐρωτικῶς φύσει ἔχουσι, οὕτως καὶ ὁ ἐμαυτοῦ ἀδρανῆς νοῦς φυσικῶς προσκειμένος τοῖς ἐαυτοῦ λόγοις ἠδόμενος γάννυται. Καὶ ὡς τοῖς ἐκεῖνων ἐμπαθεστέροις εἴπερ καὶ πάντων τῶν δυσειδῶν οἱ παῖδες αὐτῶν εἶεν δυσειδέστατοι δοκοῦσι μέντοι αὐτοῖς πάντων τῶν καλῶν κάλλιστοι, οὕτως καὶ ἐμοὶ οἱ ἐμοὶ λόγοι κἂν πάντων φαυλότατοι καὶ πάντων ἀλογώτατοι οὐδ' ὀτιοῦν μέντοι τῆς συνέσεως καὶ γνώσεως φαίνονται ἀπολειπόμενοι οὐδὲ τῆς ὀρθότητος ἀποδιστάμενοι. Ὅπερ οὐκ ἔστιν. Ὡς γὰρ στρουθίον τὸν ἕτερον τῶν ποδῶν δεδεμένον ὄν καὶ σῆναι κατεπειγόμενον ἐπὶ τῆς γῆς κατασπᾶται, οὕτω καὶ ὁ ἐμὸς νοῦς μήπω βίον θεάρεστον κτησάμενος ἀπὸ τὴν τῶν ὑψηλῶν γνώσεων καὶ θεωρίαν ἀναβῆναι βουλόμενος ὑπὸ τῶν πολλῶν καὶ σωματοφυχοφθῶρων παθῶν καθελκόμενος ἐπὶ τὰ χαμερπῆ κατασπᾶται καὶ αὐτοῖς συμφύρεται. Ἄνθ' ὧν τῇ ἐμῇ κρίσει μὴ ἐπεριδόμενος τοῖς ἀγίοις καὶ σοφοῖς ἀνδράσι πρὸς διόρθωσιν τὴν ἐρμηνείαν ταύτην παραδίδωμι αὐτοὺς ἀδεκάστους κριτὰς ἐν Κυρίῳ Θεῷ καθιστάς. Ἦν τοίνυν ἐν αὐτῇ εὐρεθῶσι βλασφημίαι τὴν πίστιν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πλήττουσαι κατὰ τὴν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι αὐτῶν κρίσιν ταύτας ἐξελόντες ἐπιθήσουσι τὸ κατάλληλον, ἃς καὶ αὐτὸς τῷ αἰωνίῳ ἀναθέματι παραδιδούς οὐκ ἐμάς, ἀλλὰ τοῦ ἀρχεκάκου διαβόλου ὡς θυνείας ἀποδοκιμάζω. κακεῖνοις μὲν γὰρ ἐφαρμόζεται τὸ ὅπου δύο ἦ τρεῖς εἰσι συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ ἐγὼ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν, ἐμοὶ δὲ καὶ τοῖς κατ' ἐμὲ λογισμοὶ γὰρ θνητῶν δειλοὶ καὶ ἐπισφαλεῖς αἱ ἐπίνοιαι αὐτῶν.

Πέρασ λέληφεν ἦδε πλείοσι πόνους, ἴσως Θεοῦ σθένει τε καὶ βουλῇ καὶ λόγῳ, ἐν τῷ ,αωκα' Ἀπριλίῳ κα'. Ἐν Βουκουρεστίῳ» (κεφ. ,εχρστ'-εχρθ').

Ἐν τέλει τοῦ λόγου τούτου. «Ἐν ἔτει θεοσώστῳ αὐκαίου καὶ ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Ὀγγροβλαχίας. Ἰστέον Ἰουλίῳ ὅτι οὐκ ἂν ἠθέλησα ἐκθέσθαι τόνδε τὸν λόγον μετὰ πολλῶν ἰδρώτων καὶ ἄλλων πολλῶν δυσχερειῶν ὀγδοηκοντούτης σχεδὸν ὑπάρχων, εἰμὴ ἐώρακα ἐν τῇ τοῦ Θεολόγου Ἀποκαλύψει τὸ ἀκίνητον τῆς γῆς καὶ τὴν τοῦ ἡλίου κίνησιν» (κεφ. στυκα').

11. Πρὸς τοὺς λέγοντάς με αἰρετικὸν εἰπόντα ἐν τῷ ζ' καὶ τῷ ιζ' χωρίῳ τοῦ Β' κεφ. καὶ τῷ β' τοῦ Δ' τῆς Ἀποκαλύψεως τοὺς πιστοὺς μεταλαμβάνειν μέρους τοῦ δεσποτικοῦ σώματος καὶ αἵματος, ἄπνου μὲν, ζῶντος δὲ καὶ τεθειμένου ὅλως. Λόγος ΙΑ' (κεφ. στυκβ'-στυκζ' τετρ. 37-44).

Ἐν τέλει τοῦ λόγου τούτου τὰ ἀκόλουθα.

«Καὶ ἐνταῦθα μὲν ἢ τῶν ἐπιλεγόμενων βίβλος εἴληφε κατ' ἐμὲ τὸ προσῆκον τέλος. Εἵπερ δὲ τις ὄνησις ἐξ αὐτῶν καὶ πάσης τῆς ἐρμηγείας καὶ τῶν προλεγόμενων γένοιτ' ἂν τοῖς ἐντευξομένοις, εἴη μοι τοῦτο ἐπὶ τῇ τῶν ἐμῶν ἀναριθμητῶν καὶ ἀρρήτων ἀμαρτημάτων παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ συγγνώμη καὶ τελεία ἄφεσις, οἷς δὲ προσέπταισα οὐ μόνον ὡς ὑποβρύχιος ἐκ παιδὸς μέχρι ταύτης τῆς λευκοτάτης τριχὸς τοῦ πύγωνος πᾶσιν ἀμαρτήμασιν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἄπειρος παιδείας λόγων δοκῶν μὴ συμφωνεῖν τῇ θείᾳ παλαιᾷ τε καὶ νέᾳ Γραφῇ καὶ τῇ ἀγιωτάτῃ ἡμῶν μητρὶ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ τούτοις τὴν βλασφημίαν ἀποποιούμενος δέομαι καὶ πάλιν πᾶν δέομαι ἀποξέσαντας τὰ ὄθνεῖα ἐπιθῆναι τὸ γνήσιον ἐπιστήσαντας ἀκριβῶς τε καὶ θεοφιλῶς συγγνώμην παρασχεῖν μοι. Τοῦτο μὲν γὰρ ὅτι γεροντικῇ καὶ τρεμούσῃ χειρὶ καὶ ὀφθαλμοῖς ἀσθενέσι συνεγράφη μοι ἢ βίβλος, τοῦτο δὲ καὶ ἐν διαφόροις φυγαῖς καὶ ἐν οἴκοις καθύγροις καὶ ζοφεροῖς παροικοῦντι ὑπὸ πολλῶν μυϊῶν, καύματός τε καὶ ψύχους ἐνοχλουμένῳ καὶ ὡς εἶπεῖν κατεσχημένῳ μὲν πολλαῖς περιστάσεσι καὶ σωματικοῖς πάθεσι, μηδένα δὲ τῶν λογίων διδασκάλων εἰληφότι βοηθὸν ἢ συνεργὸν λόγῳ ἢ ἔργῳ, μᾶλλον δὲ ὡς ἔπος εἶπεῖν ἀντικειμένους, ἐμπαίζοντας, ὡδὴν μοι παρὰ πᾶσι τοῖς προὔχουσι καὶ τοῖς τιμίοις ἀνδράσι ποιήσαντας, πολυειδῶς μὲν διαβάλλοντας, ἔστι δ' οὐ καὶ μάλιστα ἐπανατείνοντας καὶ πάσῃ δυνάμει τοῦ ἔργου κωλύοντας τὸ πολύμοχθον καὶ δυσχερέστατον ἔργον ἐγένετό μοι ἀρξάμενος γὰρ ἀπὸ τοῦ αὐτῆς θεοσώστου ἔτους ἐπαυσάμην ἐν τῷ αὐκαίου Αὐγούστου καὶ ἑνδεκάκις ἀντιγράψας ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Ὀγγροβλαχίας».

Σπουδῇ Κυρίλλου σὺν Θεῷ δεδωκότι
ἔρωτα θεομόν, ὧδε πως ἐπεγράφη,
ὅσοι δὲ ταύτην τὴν βίβλον διέλθετε
μέμνησθέ μου, λίσσομαι, εὐχαῖς ἀγίαις.
Πατρίς δέ μοι πέφυκεν Ἀνδρέου τάφος
τοῦ πρωτοκλήτου τῶν σοφῶν ἀποστόλων.
Μὴ οὖν καταγνώσηθε μ' ἀμπλακημάτων

καὶ τοῦ με θεῖναι πολλὰ τῶν ἐλλειμμάτων
 θύραν γὰρ ἠνέφξα τὴν κεκλεισμένην
 ἴσως Θεοῦ νεύσει τε καὶ χορηγίᾳ.
 Οὐδεὶς γὰρ ἐστι χωρὶς ἀμπλακημάτων
 Θεοῦ μόνου γὰρ τοῦτο καὶ οὐκ ἀνθρώπου»¹.

12. Περὶ τοῦ παναχράντου σώματος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ καὶ τοῦ θεωροῦ
 ρότου αἵματος ἐκ τῆς ἀγίας αὐτοῦ πλευρᾶς. Λόγος IB' (κεφ. α-η τετρ. 1-6).

Ἐν τέλει.

«αὐκὸν μὰτιο ἴ ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Ὀγγροβλαχίας.

Ὁ ἐλάχιστος ἐν ἀρχιμανδρίταις καὶ εὐτελής δούλος ὑμῶν Κύριλλος Πατρεὺς
 Πελοποννήσιος ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ μονῆς ἀγίας Λαύρας».

Καὶ κατωτέρω μετὰ τινὰς ἀσημάντους σημειώσεις

«1823 ὀκτωβρίου ἴ ἐν Βουκουρεστίῳ»².

Οἱ ὀκτὼ τέλος τόμοι τῆς ἐρμηνείας τῆς Ἀποκαλύψεως εἶναι ὁμοιομόρφως δεδε-
 μένοι διὰ δέρας, εἰς τὸ ἔσω δὲ μέρος τῆς σταχώσεως τοῦ πρώτου τόμου ὡς καὶ εἰς
 τὸ πρῶτον φύλλον αὐτοῦ ἔχουσιν ἀντιγραφή ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου ἐννέα ἐπιγράμματα,
 τὰ ἀκόλουθα.

1. Τοῦ Ἡσαίου ἐκ Πρεμετῆς ὡς ἐκ τῆς βίβλου.
2. Τοῦ Ἐμμανουὴλ ἐκ Κοζάνης εἰς τὸν ἀναγνώστην.
3. Τοῦ παπᾶ Ἰωάννου ἐκ Πρεμετῆς εἰς τὸν ἀναγνώστην.
4. Τοῦ Νικολάου ἐκ Σκοπέλου εἰς τὸν ἀναγνώστην.
5. Εἰς τὴν βίβλον παρὰ τοῦ ἀναγινώσκοντος. Στίχοι τοῦ ἄρχοντος λογοθέτ. Νέστορος.

¹ Ἄνωθεν τῶν στίχων τούτων ἔχει γραφῆ ὑπ' ἄλλης μεταγενεστέρως χειρὸς «Ἀτελείωτον καὶ ἀθά-
 νατον τὸ μνημόσυνόν σου, ἄγιε ἀρχιμανδρίτα, ἔνεκα τῶν πολλῶν ἰδρώτων καὶ ὠφελίμων κόπων σου.
 Εἰπέτωσαν δὲ πάντες Ἀμήν, Ἀμήν, Ἀμήν».

² Μετὰ τὸ πέρασ τοῦ ἔργου αὐτοῦ, τοῦ ἀποτελουμένου ἐκ τῆς ἐρμηνείας τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τῶν
 ἔνδεκα πρὸς αὐτὴν συνδεομένων λόγων, κατανοήσας ὁ Κύριλλος ὅτι ἡ ἐν τῷ ἔνδεκατῳ λόγῳ διὰ μακρῶν
 ἀναπτυσσομένη καὶ ὑποστηριζομένη γνώμη αὐτοῦ περὶ τῆς ἐν τῇ θεῖᾳ εὐχαριστίᾳ μεταλήψεως ὑπὸ τῶν
 πιστῶν οὐχὶ τοῦ ὅλου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ μέρους αὐτοῦ, εἶναι ἀφαλερὰ, ἀπεφάσισε
 τὴν συγγραφὴν τοῦ δωδεκάτου λόγου. Ἰδοὺ τί λέγει ὁ ἴδιος ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου τούτου. «Ἐπειδὴ ἐν τῷ
 ια' λόγῳ τῶν ἐπιλεγόμενων τῆς Ἀποκαλύψεως πολλὰ φάμενος περὶ ἐκείνων τῶν θείων δώρων καὶ πάντα
 κατὰ τὰς θείας Γραφὰς, τὴν παλαιὰν τε καὶ νέαν Διαθήκην, ἀποδειχθέντα μοι πλὴν ἐνός καὶ μόνου, ὃ
 ἐστὶ τὸ ἐν τῇ τοῦ ἡγιασμένου ἄρτου μερίδι οὐκ εἶναι ὅλον τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα, ἀλλὰ μέρος καὶ τοῦτο
 ὑποστηρίξας διαφόροις μαρτυρίαις ὡς ἀληθὲς ὑπέδειξα μὴ ἐπιτυχῶν τοῦ προσήκοντος λόγου ὡς μὴ βε-
 βαιωθεὶς ἐκ τῶν λόγων, ὧν εἶπον οἱ ἄγιοι Πατέρες . . . . . ἐπίστευσα ἀδιστακτικῶς ἐν
 τῇ διδομένῃ μερίδι τοῦ δεσποτικοῦ σώματος εἶναι ὅλον τὸ σῶμα αὐτοῦ» (κεφ. α'). Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξη-
 γεῖται ὅτι ἐνθὺ τὸ ἔργον ἐπερατώθη τῷ 1821, ὁ δωδέκατος λόγος ἐγράφη τῷ 1823 καὶ ἔχει ἴδιαν ἀρίθ-
 μῃσιν τετραδίων καὶ κεφαλαίων ἄσχετον πρὸς τὴν τοῦ ὅλου ἔργου.

6. Ὡς ἀπὸ τῆς βίβλου τοῦ αὐτοῦ.
7. Εἰς τὴν βίβλον τοῦ σοφωτάτου Λάμπρου πρὸς τὸν ἀναγνώστην.
8. Τοῦ αὐτοῦ.
9. Εἰς τοὺς ἀναγινώσκοντας τοῦ Ἐμμανουὴλ τοῦ ἱατροῦ¹.

II

Ἡ ἀξία τῆς ἐρμηνείας τοῦ Κυρίλλου ἐξ ἀπόψεως θεολογικῆς ἀναμφιβόλως δὲν εἶναι μεγάλη. Ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι ἀντίχριστος εἶναι ὁ Μωάμεθ, ὁ Πάπας καὶ οἱ Λουθηροκαλβίνοι, ὡς καλεῖ τοὺς διαμαρτυρομένους, νομίζει ὅτι ἐπίκειται ἡ χιλιετῆς βασιλεία τοῦ Χριστοῦ², ἣτις θὰ ἐπέλθῃ διὰ τῆς ἀρξάμενης ἤδη ἐπαναστάσεως τῶν Ἐλ-

¹ Τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα ἔχει ἐκδόσει ὁ σεβ. Ἱεζεκιήλ ἐν τῷ ἐκκλ. *Φάρω* (ἐνθ. ἀνωτ.). Ἡ πρώτη λέξις τοῦ πρώτου ἐπιγράμματος, ἡ παραλειφθεῖσα ἐν τῇ ἐκδόσει, εἶναι «Ἐαρ», τὸ δὲ ἔβδομον ἐπίγραμμα ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναγράφει ἀπλῶς «Λάμπρου» καὶ οὐχὶ «Λάμπρου Φωτιάδου» ὡς ἐν τῇ ἐκδόσει φέρεται. Ἡ παρατήρησις τοῦ Σταμ. Ρήγγου, ὅτι ἀφοῦ ἡ ἐρμηνεία τῆς Ἀποκαλύψεως ἐγράφη ἀπὸ τοῦ 1817-1823 πῶς ἦτο δυνατόν νὰ γράψῃ εἰς αὐτὴν ἐπίγραμμα ὁ Λάμπρος Φωτιάδης, ὁ ἀποθανὼν τῷ 1805 (*Ἐκκλ. Φάρω*, 2, σ. 168) καὶ ἡ ἀπάντησις εἰς αὐτὴν τοῦ σεβ. Ἱεζεκιήλ (ἐνθ. ἀν. σ. 169) δὲν εἶναι ὀρθαί. Εἶναι φανερόν ὅτι τὸ ἐνδέκατον ἀντίγραφον τῆς ἐρμηνείας τῆς Ἀποκαλύψεως ἐγένετο ἀπὸ τοῦ 1817-1823, ἡ δὲ συγγραφὴ αὐτῆς ἀρξάμενη ἀπὸ τοῦ 1792 εἶχε περατωθῆ ἀναμφιβόλως πρὸ τοῦ 1805. Δι' αὐτὴν λοιπὸν ἢ διὰ τι τῶν πρώτων ἀντιγράφων αὐτῆς εἶχε ποιηθῆ τὸ ἐπίγραμμα ὑπὸ τοῦ Λάμπρου. Ἐπίσης πρέπει νὰ διορθωθῆ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ τρίτου καὶ τοῦ πέμπτου ἐπιγράμματος ὡς ἀνωτέρω καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ ἐπιγράμματι τὸ ἀνελίссων διὰ τοῦ ἀνειλίссων καὶ τὸ ξύνθεο διὰ τοῦ ξύνθειο, ἐν τῷ τρίτῳ τὸ ἔχουσι διὰ τοῦ ἔχουσι καὶ τὸ συντείνουσα διὰ τοῦ συντείνουσαν, ἐν τῷ ἔκτῳ τὸ λυγρός διὰ τοῦ λυγρός, ἐν τῷ ἑβδόμῳ τὸ ἐγγράφειν διὰ τοῦ συγγράφειν, καὶ ἐν τῷ ὄγδῳ τὸ τοῦ ἐξ διὰ τοῦ τοῦνεκ'.

² Ὡς τοίνυν ὁ Μωάμεθ τῷ ὀκτακοσιοστῷ σωτηρίῳ ἔτει ἤρξατο μεγαλύνεσθαι καὶ κραταιοῦσθαι, οὕτως ἐν τῷ αὐτῷ ἤρξατο μειοῦσθαι καὶ τοῦ κράτους ἐκπίπτειν καὶ παρελθόντων τεσσάρων καὶ τριάκοντα ἔτων δῆλον ὅτι τῷ αὐτῷ θεοσώστῳ ἔτει ἀρθήσεται πάμπαν πανταχόθεν καὶ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Λιβύῃ τὸ τυραννικὸν καὶ τ' ἀντίχριστον αὐτοῦ οὕτως ὥστε μὴ ὀρθῶσθαι Μωαμεθανιστῶν ἐν ἔξουσιαστικῷ θρόνῳ μητ' ἀκούεσθαι (κεφ. βσπγ') καὶ κατωτέρω «ὄν (τοῦ πάπα καὶ τῶν Μωαμεθανιστῶν) καὶ τὰς τῆς πτώσεως αὐτῶν ἀρχὰς καθορᾶν τηλαυγῶς ἠρξάμεθα (κεφ. βτ') καὶ κατωτέρω «Ὁδεύοντες τοίνυν τό γε νῦν τὸ αὐτῷ θεοσώστον ἔτος ἐν βεβαίαις ἐλπίσιν ἐσμέν καὶ τὴν καθολικὴν πρώτην ἀνάστασιν τῶν λοιπῶν δύο προφητιῶν καὶ μαρτύρων τῆς τοῦ Ἰησοῦ θεότητος οὐ βραδέως κατόψεσθαι. Καὶ εἶθε γένοιτο ὅ,τι τάχιστα» (κεφ. β' Ϟιζ') καὶ κατωτέρω «Μέχρι τοῦ τέλους τοῦ νῦν κρατοῦντος ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει Μαχμούτῃ, ἐν ᾧ καιρῷ ἴσως γῆθεν ἡ τυραννὶς αὕτη ἀρθήσεται θεία δυνάμει καὶ σὺν αὐτῇ πᾶσα παπιστικολουθηροκαλβινικὴ βλάσφημος ἀρχὴ καὶ ἔξουσία ὑπερ ὁ χρόνος δεῖξει σαφέστερον» (κεφ. γφηγ') καὶ κατωτέρω «Καὶ νῦν ἐν τούτῳ τῷ αὐτῷ θεοσώστῳ ἔτει ἐνεργεῖται καὶ εὐελπίς ἐμὴ ἐν ἐνὶ ἔτει ἐκλείψειν τὸ τοῦ θηρίου κράτος ἀπὸ τῆς Εὐρώπης πάσης» (κεφ. εψξθ') καὶ κατωτέρω «Ἐγγιζούσης ἄγαν τῆς τοῦ γένους ἡμῶν ἀπολυτρώσεως καὶ ἤδη νῦν ἐνεργουμένης» (κεφ. εωλ'). Πρβλ. ἔτι κεφ. γσκα' εωσστ', εωπέ', στζ', στρ' καὶ στυπέ'.

λήνων¹ και ὑπ' αὐτῶν και μόνον ἄνευ τῆς βοθηθείας ἄλλων, μηδὲ τῶν Ρώσων ἐξαιρουμένων, τῶν βοηθούτων τοὺς Ἑλληνας «πρὸς ἴδιον συμφέρον αὐτῶν και κέρδος και αὐξήσιν τῆς οἰκείας μεγαλειότητος» (κεφ. τῆα') και θεωρούντων αὐτοὺς οὐχ ἦττον τῶν Μωαμεθανιστῶν και Παπιστῶν και Λουθηροκαλβίνων «ὡς ἔτοιμον θήραμα πρὸς δουλείαν και φόρον και τέλος ἦπερ πρὸς ἐλευθερίαν και αὐτόνομον βασιλείαν» (κεφ. ελ')². «Ὀλίγαι χιλιάδες ὀρθοδόξων χριστιανῶν, Ἑλλήνων ἀπόγονοι, ἄοπλοι, ἀνιπποὶ, πενέστατοι, κατεσκληρότεροι ἐκ τῆς πείνης και τῆς τυραννικῆς δουλείας, ἀγύμναστοι τὰ πολεμικά, γυμνητεύοντες, ἀνυπόδητοι, ἀνεπιστήμονες, πάντη ἀγράμματοι, ἄκρωις χυδαῖοι, οὐδεμίαν καταφυγὴν οὐδὲ βοήθειαν ἀνθρωπίνην ἔχοντες, ἐγερθέντες τοῦ πολυχρονίου πτώματος τῆ τοῦ Χριστοῦ δυνάμει ἀντιστήσονται και καταγωνισάμενοι ἐκείνους πάντας διὰ ξηρᾶς και διὰ θαλάσσης ὑπὸ τοὺς πανευγενεῖς ἑαυτῶν πόδας θέμενοι τὸν ἄκαμπτον αὐτῶν τυραννικὸν τράχηλον καταπατήσουσι» (κεφ. ,δοβ'). Καὶ ἡ Ἑλλάς, ὁ γραφικὸς λίθος, «γενήσεται ὄρος μέγα ὅσον οὐπω τάχιστα, οὐ μόνον κατὰ τὰς τῶν θείων ἀνδρῶν προρρήσεις, ἀλλὰ και καθάπερ καθορώμεν μέγιστα σημεῖα και εὐδοκίμους ἀρχὰς ἐν τούτῳ τῷ ,αωκὰ' θεοσώστῳ ἔτει, εἰ μὴ βουλόμεθα νηπιάζειν ἢ τυφλώττειν» και ἀφοῦ καταβάλλῃ πάντα τὰ ἔθνη «οὐ μόνον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι ἕκοντι και ἀκουσίως προσκυνηθῆσεται, ἀλλὰ και ὑπ' αὐτῆς τῆς καθ' ἡμᾶς περιβλέπτου Ρωσσίας οὐδὲ γὰρ λέλεκται ἡ Ρωσσία μέγα ὄρος, ἀλλ' ὄρος μόνον ἐξ οὗ ἀποσχισθῆ ὁ μικρὸς λίθος και πατάξας τοὺς πόδας τῆς εἰκόνας και ρίψας αὐτὴν κατὰ γῆς ἐγένετο μέγα ὄρος» (κεφ. ,εωφῆ').

Ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης προσπαθεῖ ὁ Κύριλλος νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν Ἀποκάλυψιν ἔχων ὑπ' ὄψει κατὰ τὸ δυνατόν και τὰς προτέρας ἐρμηνείας αὐτῆς και αὐτὴν τὴν τοῦ Θεοδωρήτου³. Ἀποκρούων τὰς γνώμας τῶν νομιζόντων «τοὺς λόγους τῆς βίβλου ταύτης ὑπάρχειν ἀνεπτυγμένους ὥστε ὑπὸ πάντων ἢ φασι, κατανοεῖσθαι» (,βψδ') και «τὴν βίβλον σκοτεινὴν εἶναι και ἀδιανόητον» (,γυῆ) και «ἀδιεξήγητον» (,εμζ') και «ἐτέ-

¹ «Ἡμέρα δὲ μεγάλη τοῦ Χριστοῦ ἡ ἀπὸ τῆς τῶν Πελοποννησίων και παντὸς τοῦ Αἰγίου πελάγους ἐγέρσεως ἕως τοῦ ἐμπρησθῆναι τὴν Κωνσταντινούπολιν και μετὰ τὸν ἐμπρησμόν τοῦτον ἕως τοῦ πεσεῖν και τὸν ψευδοπροφήτην και πάντα Μωαμεθανισμόν ἐν τῇ Ἀνατολῇ και τῇ Λιβύῃ» (κεφ. ,δωιδ' πρβλ. και ,δσξδ', ,δψα' και ,ελ').

² Πρβλ. «Οἱ γὰρ κινούμενοι νῦν και ὀρθόδοξοι ἡγεμόνες καλούμενοι οὐ πρὸς ἐλευθερίαν αὐτῶν ἀφορώντες κατὰ τῆς πορνικῆς γυναικὸς τὴν μάχιραν αἴρουσι και τὸ πυροβόλον δεινὸν ἐτοιμάζουσιν, ἀλλὰ πρὸς δουλείαν μᾶλλον πικροτέραν και βαρυσυμφορωτέραν και ὑβριστικωτέραν τῶν πιστῶν κινοῦνται. Καὶ μάρτυς αὕτη ἡ Οὐγγροβλαχία και ἡ Μολδαυία και ἐγὼ αὐτὸς ὁ ἰδὼν ταῦτα σχεδὸν ἐπτά ἔτη κατὰ συνέχειαν (κεφ. ,δυμ'). Πρβλ. ἔτι κεφ. ,δμστ' και ,εϞμγ'.

³ Πρβλ. κεφ. ,βψλγ', ,διζ', ,δσμά', ,δφιδ', ,ενη', ,εσμε' και ,εφο'. Περὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ Θεοδωρήτου εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν πρβλ. και τὰς ἐπιστολάς τοῦ Θεοτόκη, τὰς ἀναφερομένας εἰς ταύτην, ἐν τῷ ἐμῷ ἔργῳ «Νικηφόρος ὁ Θεοτόκης» (ἐν Ἱεροσολύμοις 1913).

ρου τινός Θεολόγου Ἰωάννου ἢ αὐτοῦ πρὸς ἐρμηνείαν δεῖσθαι» (δσιδ') δέχεται ὅτι «Δυσχερέστατον ἢ βίβλος αὕτη παρὰ πᾶσι τοῖς εὐσεβέσιν ἁγίοις σχεδὸν ὠμολόγηται, ἀλλ' ἔστι καὶ εὐχερέστατον γενομένων τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν τοῖς περὶ αὐτὴν βουλομένοις πονεῖν» (εφκζ'), τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον «ἡ βίβλος αὕτη ὑφ' ἑαυτῆς ἐρμηνευομένη τὰ πρότερον δοκοῦντα δυσχερῆ καὶ δύσληπτα ἐν τοῖς ἐπομένοις δείκνυσιν αὐτὰ εὐχερῆ καὶ εὐληπτα» (εφη'). Ἡ ἐρμηνεία τῆς Ἀποκαλύψεως «δεῖται διανοίας ὑψηλῆς καὶ βαθείας» καὶ «γνώσεως τῆς πολιτικῆς καὶ θείας ἱστορίας» (δσιδ'), ἐπομένως ὁ ἐρμηνευτὴς αὐτῆς πρέπει νὰ εἶναι «δόκιμος τὴν εὐαγγελικὴν ἀρετὴν καὶ ἔμπλεος τῆς θεολογίας» (δριβ'). Σφάλλονται λοιπὸν οἱ «τοὺς διερευνῶντας εὐσεβεῖ λογισμῶ μωροὺς καὶ φαντασιοπλῆγας ἀποκαλοῦντες καὶ καθάρματα τοῦ κόσμου αὐτοὺς ὑπάρχειν οἰόμενοι» (δσιδ'). Ἡ ἐρμηνεία τέλος τῆς Ἀποκαλύψεως δὲν πρέπει νὰ γίνεται ὡς συνήθως, ἀφηρημένως, ἀλλὰ κατὰ λέξιν¹, σκοπὸς δὲ αὐτῆς «οὐκ ἦν τὴν τοῦ ἀντιχρίστου Μωάμεθ καὶ τὴν τοῦ συνεργοῦ αὐτῷ μετὰ τὴν διάζευξιν πάπα Ρώμης κακίαν προσδιατρανώσαι, καίτοι καὶ τοῦτο οὐ σμικρὸν ἔστι δῶρον τῆς προφητείας πρὸς τοῦ παναγίου Πνεύματος αὐτῷ δωρηθέν, ὡς ἀξίω, ἀλλὰ τὸ τῆς ἀναστάσεως μέγα μυστήριον διὰ πολλῶν προεκπληρωθεισῶν προρρήσεων ἐπισφραγίσαι, ὡς ἂν οἱ διεξερχόμενοι ταύτας, εἴπερ ἐσχίμοιεν τὸν νοῦν ὑγιᾶ καθορῶντες πάσας τετελειωμένας οὔσας ἀδιστάκτως πιστεύσειαν ἔσσεσθαι πάντως ἐκεῖνα» (κεφ. εσβ').

Ὁ Κύριλλος ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ αὐτοῦ ἐπιτίθεται ἐναντίον τῶν Παπικῶν καὶ Λουθηροκαλβίνων, πρὸ παντὸς ἐναντίον τῶν πρώτων, τῶν ὁποίων τὴν διδασκαλίαν, τὰ ἦθη καὶ τὴν ἀντίχριστον διαγωγὴν στιγματίζει². Μὴ ὦν ὅμως θεολογικῶς κατηρτι-

¹ Ἐντεῦθεν δοκοῦσι μοι οἱ ἀφηρημένως τὴν βίβλον ἐρμηνεύοντες καὶ μὴ κατὰ λέξιν αὐτὴν πολυπραγμονήσαντες, οἷοί εἰσι μάλα ἐπταιχότες ὡς ὁ ἐξ Ἰωαννίνων Θεοδώρητος καὶ πρὸ αὐτοῦ ἄλλοι συχνοὶ ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, οὐ μὴν, ἀλλὰ καὶ τῶν Παπιστῶν καὶ τῶν Λουθηροκαλβίνων, πάντες εἰ μὴ ἐβλασφήμισαν, ἀλλ' οὖν τοῦ κυρίου νοήματος ἀποπλανηθέντες πόρρω τῆς ἀληθινῆς ὁδοῦ τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων παρεκτραπέντες εἰς ἀνωμάλους ἐννοίας καὶ εἰς σκοτεινοὺς βόθρους ἐρμηνείας ἐξωλίσθησαν, ὁ γὰρ ὁ πέπονθα ὑπὸ τῆς ἐμῆς ἀμελείας μὴ θελήσας ἐξ ἀρχῆς ἐπιστῆσαι τὸν νοῦν πολλαχοῦ τῆς βίβλου τὰ ἄρθρα μετὰ τῶν ὀνομάτων ποῦ ἀναφέρονται καὶ ἡ σύνταξις τῶν ρημάτων ποῦ ἀποδίδεται, μῆτε διαγινῶναι ἐν οἷς μὲν τὰ πρότερα ὑπὸ τῶν ὑστέρων εἴη βεβαιούμενα, ἐν οἷς δὲ ταῦτα ὑπ' ἐκεῖνων προλελεγμένα καὶ προμεμαρτυρημένα. Εἰς ἑαυτὸν δ' ἔλθων καὶ πολλὰς θεωρήσας ἔδοξα εἰπεῖν τι τῶν ἀληθῶν, ἀλλ' εἰ καὶ οὕτως ὁμολογῶ ἑμαυτὸν μέντοι ἐν πολλοῖς οὐκ ἀσφαλῆ ἐρμηνεία, ὁ χρόνος δ' ἐρμηνεύσει κρεῖττον καὶ ἀσφαλέστερον πάσης ὀξείας καὶ εὐφροῦς γραφίδος» (κεφ. βψλγ').

² «Ὁς (ὁ πάπας) παρεκτὸς ὀλίγων πάντων τινῶν ἐν τῇ τῆς πρασιτάτης Γερμανίας ἐπικρατεῖα ἱερῶν ἐν πάσῃ τῇ ἄλλῃ αὐτοῦ ὑποτελούσῃ γῆ πάντα ναὸν τῶν ὀρθοδόξων ἀπὸδοξάζων τοῖς ἑαυτοῦ λατρευταῖς παρέδωκε. Καὶ ἀσεβέστερος ἄρα τοῦ Μωάμεθ ἔστιν· οὗτος γὰρ εἶασεν ἡμῖν καὶ ἱερά καὶ πατριάρχας καὶ μητροπολίτας καὶ ἐπισκόπους καὶ ἱερεῖς καὶ διακόνους καὶ μοναχοὺς καὶ μονὰς, ἐν δὲ τοῦ Πάπα τῇ ἐπικρατεῖα συναγωγὰς μὲν τῶν Ἰουδαίων ἔδοξεν ἂν πολλὰς, ἐκκλησίαν δ' ὀρθοδόξων οὐ. Καὶ

σμένος περιπίπτει καὶ αὐτὸς εἰς ἑτεροδιδασκαλίας ὡς ὅταν π. χ. νομίζῃ ὅτι πρὸς ἐξάλειψιν τῶν ἀμαρτιῶν διὰ τοῦ μυστηρίου τῆς μετανοίας ἀπαιτεῖται καὶ ἱκανοποίησις¹ ἢ διὰ τοῦ ἀγιασμοῦ ἀπελευνεται πᾶσα νόσος καὶ διαβολικὴ ἐπήρεια καὶ προμνηστεύεται ἡ αἰώνιος ζωὴ (κεφ. ἰεσογ') ἢ διὰ τῆς μεταλήψεως τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ μεταλαμβάνει τις μόνον μέρος τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χρι-

μᾶλλον ἂν ἴδοις κόρακα λευκὸν ἢ ἱερὸν ὀρθοθόξων Γραικῶν». (νστ'). Πρβλ. καὶ ,βυογ'-,βυοε' «Θησαυροὶ ἀργυρίου (κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων), κιβώτια χρυσοῦ, πληθὺς μαργάρων καὶ πολυτίμων ἄλλων λίθων, τιμαλφῆς καὶ πολυτελεῖς ἐσθῆς, σκεύη ἀργύρεα καὶ χρύσεια καὶ πᾶν τίμιον καὶ ἐλεφάντινον χρῆμα ταῖς τῶν παπιστῶν ναυσὶν ἐκ τῶν ἀνακτορικῶν οἰκιῶν καὶ σκευοφυλακίῶν ἐφέροντο. Καὶ πένητες ἀπητούτο καὶ πλοῦσοι ἐγυμνοῦντο καὶ οἱ ἐν τέλει πτωχοὶ ἐδείκνυτο καὶ κόσμος γυναικῶν ἀφηρεῖτο καὶ καλλωπισμὸς παρθένων ἠρπάζετο καὶ τὸ δὴ μέγιστον πάντων τῶν ἀσεβημάτων τῶν ἀγίων ναῶν ἡ εὐπρέπεια ἀπεδύετο καὶ τοῖς παπισταῖς μετ' ὀλολυγμῶν καὶ ὀλοφυρμῶν ἐδίδοτο. Καὶ θρήνος πολὺς καὶ μέγας κλαυθμὸς καὶ τὸ οὐαὶ καὶ τὸ οἶμοι ἀμύθητον. Καὶ τότε οἱ ἀνθρώποι ἐξήτουν τὸν θάνατον καὶ οὐχ εὕρισκον αὐτὸν καὶ ἐπεθύμουν ἀποθανεῖν καὶ ἔφευγον ὁ θάνατος ἀπ' αὐτῶν. Καὶ ἦν ἰδεῖν τηρικᾶτα τοὺς ταῦτα κομίζοντας ὡς μύρμηκας θέρους, τοὺς μὲν εἰς τὴν πόλιν ἀναβαίνοντας, τοὺς δὲ καταβαίνοντας εἰς τὴν θάλασσαν καὶ τοὺς μὲν πιστοὺς ἀχθοφοροῦντας καὶ ἐπειγομένους τὸν πολῦτιμον φόρτον ἐν ταῖς ναυσὶ τῶν παπιστῶν καταθεῖναι, ἐκείνους δὲ σπεύδοντας καὶ ἕτερον πολῦτιμον φορτίον ἄραι ἐργοδιωκτούντων καὶ τῶν παπιστῶν καὶ ὡς εἰπεῖν ἡ ὁδὸς ἐκεῖνη διακοπὴν οὐκ ἐγίνωσκεν, ἀλλὰ συνεχῆς καὶ τακτικὸν βᾶδισμα ἐσχηματίζετο τοῖς ἐργοδιώκταις καθάπερ εἰῶθαι στοιχεῖν, ὅτε τὰ τῆς μάχης γυμνάζονται ὀχήματα κᾶν τοῖς τοιούτοις τάξιν εὐράμενοι οἱ ἀταξίας καὶ ἀκοσμίας καὶ βλασφημίας καὶ βδελυρίας καὶ βαρβαρότητος καὶ βορβορότητος τὴν οἰκουμένην πληρῶσαντες. Ἀπορῶ δὲ τῆς περιοῦσης ἐν αὐτοῖς σοφίας καὶ τῆς ζώσης μνήμης καὶ τοῦ πρὸς τὸν Θεὸν φόβου πῶς ἐπελάθοντο προσενέγκαι σέβας τοῖς ἀγίοις σκεύεσιν, ἐν οἷς τὸ πανάγιον σῶμα τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Χριστοῦ ἔκειτο, ἀλλὰ λαμβάνοντες παραυτίκα κατέθλαττον ἢ ἄλλως τὸ κοῖλον τῆ σφύρα στερεὸν καὶ πυκνὸν ἐποιούντο καὶ τὸ περιφερὲς καὶ ἅγιον διακάριον εἰς διακονίαν κοινῆς τραπέζης ὠρίζοντο. Οὕτως ἦσαν σοφοί, εὐσεβεῖς καὶ φοβούμενοι τὸν Θεὸν οἱ Σταυροφόροι καὶ οἱ ἱεροὶ ὀπλίται τοῦ μακαριώτατου Πάπα καὶ αὐτὸν τὸν βαβυλωνίων δράκοντα πολὺ κατόπιον ἑαυτῶν τῆ ἀσεβείᾳ παρεάσαντες καὶ παιζόμενον νήπιον ἀποδείξαντες. Οὕτε γὰρ εἰς ταύτην τὴν μανίαν ἐκεῖνος γεγένηται, οὔτε τὴν διάνοιαν οὕτω πεπώρεται, καίτοι πυρολάτρης καὶ ἡλιολάτρης ἀκούων καὶ οὐχὶ Ἰσραηλῆτης. Τὰ γὰρ τοῦ Σολομωνιτείου ναοῦ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη ἔλων ὄντα πρὸς τὴν τῶν ἀλόγων ζώων θυσίαν οὐ μόνον πρὸς βασιλικὴν τράπεζαν οὐχ ὠρίσαστο ἀλλ' οὐδὲ θεᾶσθαι τοῖς πᾶσιν ἠνέσχετο ταῦτα σεβόμενος καὶ τὸν τοῦ παντὸς Θεὸν καθάπερ τοῖς Ἰουδαίοις γεγένηται εὐλαβούμενος, ὁ μὴ εἰδὼς τὸν αὐτοῦ νόμον μηδ' ἀκούσας τὸ παράπαν κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως, ἀλλὰ μόνον τὸν ἥλιον καὶ τὸ πῦρ». πρβλ. ἔτι ,β ὅπα' καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ.

¹. «Παντὸς ἐξομολογηθέντος πάντα τὰ ἀμαρτήματα ἀνελλειπῶς καὶ συντετριμμένη καρδίᾳ νομίμῳ πνευματικῇ πατρὶ καὶ τελείᾳ ἱκανοποίησιν ποιησαμένου ταῦτα αἴρεται ἐκ τῶν πολλῶν βιβλίων καὶ γράφεται τὰ ὀνόματα τῶν οὕτω μετανοησάντων ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τῶν ἐξομολογησαμένων μὲν τὰ ἑαυτῶν μὴ φθασάντων δὲ τὴν ἱκανοποίησιν ποιήσασθαι, εἴπερ δοθείησαν ἀναθήματα ἐν ἀγίοις ναοῖς μὴ ἔχουσι τὸν ἱερὸν κόσμον ἐξ ἀπορίας καὶ μετὰ τοῦτο ἐλεημοσύνην εἰς χήρας ἀπόρους, εἰς ὄρφανὰ πτωχὰ, εἰς ξένους, εἰς ἀσθενεῖς καὶ οὕτω τὰ ὀνόματα τῶν ἐξομολογηθέντων ἐξαλείφεται μὲν ἐκ τῶν πολλῶν βιβλίων, γράφεται δὲ ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς» (κεφ. ἰεσ').

στοῦ¹ καὶ τὸ μεταλαμβανόμενον σῶμα καὶ αἷμα εἶναι ἄπνουν μὲν, ζῶν δὲ καὶ τεθειωμένον². Φρονῶν ὅτι ἡ περὶ τῆς κινήσεως τῆς γῆς θεωρία ἀντίκειται εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀγίας Γραφῆς, τῆς διδασκούσης κατ' αὐτὸν ὅτι ὁ ἥλιος κινεῖται, ἐπιτίθεται κατὰ παντὸς ἀντιφρονούντος καὶ αὐτῶν τῶν ὀρθοδόξων τῶν δεχομένων τὴν κίνησιν τῆς γῆς³. Ἐντεῦθεν ἰδίᾳ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὁ πολλαχῶς τοῦ ἔργου του ἐσφαλμένος χαρακτηρισμὸς διαπρεπῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ λογίων.

III

Μεγαλειτέρα ἀναμφιβόλως εἶναι ἡ ἀξία τῶν συγχρόνων ἱστορικῶν γεγονότων, ἅτινα ἰδίᾳ ὡς αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος ἀναφέρει ὁ Κύριλλος καὶ δὴ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Εἶναι ὄντως ἀξίαι πολλῆς προσοχῆς αἱ διηγήσεις τοῦ Κυρίλλου περὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ἀλβανῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον, τῆς δράσεως καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ρήγα τοῦ Φεραίου καὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ὑψηλάντου ἐν Βλαχίᾳ ὡς καὶ αἱ εἰδήσεις περὶ τῆς ἐκρήξεως καὶ προόδου τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Οὐχ ἤττον ἀξίαι ἰδίᾳ προσοχῆς εἶναι αἱ εἰδήσεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν ἑαυτοῦ βίον περὶ οὗ ἐλάχιστα γνωρίζομεν, ἢ καὶ ἄλλων λογίων συγχρόνων αὐτοῦ, καὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ αὐτῶν ἀδιαφόρως ἐὰν ἐνίοτε εἶναι ἄδικοι καὶ μεροληπτικοί. Καὶ αἱ εἰδήσεις δὲ περὶ λοιμῶν, λιμῶν, σεισμῶν καὶ ἐμπρησμῶν ἀποτελοῦσιν, ἅς εἴπωμεν οὕτω, ἐνθυμήσεις πολλοῦ λόγου ἀξίας.

1. Εἰδήσεις περὶ τοῦ βίου τοῦ Κυρίλλου. Ὁ Κύριλλος ἐγεννήθη κατὰ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος⁴ ἐν Πάτραις τῆς Πελοποννήσου⁵ ἐκ τοῦ Δημητρίου καὶ τῆς Τρισεύγενης⁶. Γενόμενος μοναχὸς τῆς ἐν Πελοποννήσῳ μονῆς τῆς ἀγίας Λαύ-

¹ Πρβλ. τὸν ἐνδέκατον λόγον καὶ τὸν δωδέκατον ἐν τῷ ὁποίῳ ἀνακαλεῖ τὴν διδασκαλίαν ταύτην δεχόμενος ὅτι ὁ πιστὸς ἐν τῷ ἄρτῳ καὶ τῷ οἴνῳ τῆς θείας εὐχαριστίας μεταλαμβάνει ὅλου τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ.

² Πρβλ. τὸν ἐνδέκατον καὶ δωδέκατον λόγον.

³ Πρβλ. τὸν δέκατον λόγον. Καὶ ἡ ἐν τῷ τετάρτῳ λόγῳ ἀναπτυσσομένη θεωρία τοῦ Κυρίλλου περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργίας τῶν ψυχῶν τῶν γεννωμένων νηπίων, ἡ δογματισθεῖσα ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ, δὲν εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ.

⁴ Ἐν τῷ ἐπιλόγῳ τῆς ἐρμηνείας τῆς Ἀποκαλύψεως ἀναφέρει μεταξὺ ἄλλων ὁ Κύριλλος ὅτι ἤρξατο σχολιάζειν τὴν Ἀποκάλυψιν τῷ 1792 «ὡν σχεδὸν τεσσαρακοντούτης». Κατὰ ταῦτα ἐγεννήθη τῷ 1752. Ἐν τέλει ὅμως τοῦ δεκάτου λόγου μετὰ τὴν χρονολογίαν «Ἐν ἔτει θεοσώστῳ ἀωκὰ Ἰουλίου κε'» παρατηρεῖ «οὐκ ἂν ἠθέλησα ἐκθέσθαι τόνδε τὸν λόγον μετὰ πολλῶν ἰδρώτων καὶ ἄλλων πολλῶν δυσχερεῶν ὀδοηκοντούτης σχεδὸν ὑπάρχων». Κατὰ ταῦτα ἐγεννήθη τῷ 1741.

⁵ «Αἱ Πάτραι, ἡ ἐμὴ φιλότατη πατρίς» (κεφ. νε'), «ὡν ἐν παλαιαῖς Πάτραις, αἱ καὶ πατρίς μοί εἰσιν» (κεφ. βωμθ') καὶ πολλαχῶς ἄλλαχῶς.

⁶ «Καὶ σὺν αὐτοῖς τοὺς ἐμοὺς γεννήτορας Δημήτριον καὶ Τρισεύγενην» (κεφ. ερῆζ' πρβλ. καὶ ετιδ').

ρας¹ ἔμεινεν ἐν Πελοποννήσῳ μέχρι περίπου² τοῦ 1780 ὁπόθεν ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Βουκουρέστιον, ἔνθα ἔμεινε μέχρι τοῦ θανάτου του³. Ἐκτὸς τῆς ἐρμηγείας εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν καὶ τῶν πρὸς αὐτὴν συνδεομένων δώδεκα λόγων, τῶν περιεχομένων ἐν τῷ ἡμετέρῳ χειρογράφῳ, ἔγραψε καὶ ἄλλα πολλὰ⁴, ἐν οἷς καὶ ἐπιστολάς, συγκεντρωθείσας εἰς ἴδιον βιβλίον⁵.

2. Ἐπιδρομὴ Ἀλβανῶν εἰς Πελοπόννησον. Ἀναφέρει τὴν ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν ἐν Πελοποννήσῳ σφαγὴν, αἰχμαλωσίαν καὶ ἐξανδραποδισμόν μυριάδων πολλῶν ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδίων⁶, τὸν ἐμπρησμόν αὐτῆς καὶ ἰδίᾳ τῶν Πα-

¹ «Ἀναγούς ἐν Πελοποννήσῳ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ μονῇ Λαύρα» (,γυξ).

² «Ὅπερ καὶ τοῦτο ἐωράκαμεν γινόμενον ἀπὸ τοῦ 1770 σωτηρίου ἔτους ἕως τοῦ 80 ὄντες ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου» (κεφ. γυ') πρβλ. καὶ ,βειμγ' «αὐταῖς ὄψεσιν ἐθεασάμεθα πολλὰς μυριάδας τοῦ τῶν Ἀλβανιτῶν δυσώδους γένους ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ κατὰ τὸ ,αψοή' σωτήριον ἔτος ἀποκαταθέντας». Ἐν τούτοις ἐν κεφ. ,δχλδ' λέγει «τοιούτων φωνῶν καὶ αὐτὸς ἐν τῇ ,αψοθ' ἔτει ὦν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ πορευόμενος εἰς τὰ ἱερὰ αὐτῆς ἤκουον», ἐξ οὗ γίνεται ὄλιγον ὅτι τῇ 1779 εἶχε φύγει ἐκ τῆς Πελοποννήσου.

³ Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ὡς φαίνεται, ἐταξίδευσεν εἰς Βιέννην, ἔνθα ἔμεινεν ἕνα μῆνα, καὶ ἔπειτα εἰς Τριέστιον (κεφ. ,γγλα') καὶ εἰς Ἐνετίαν «ὡς ἐώρακα ὦν ἐν Ἐνεταίῃς τῇ ,αψηστ' θεοσώστῳ ἔτει αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς» (κεφ. ,στωζ').

⁴ «Ἐμοὶ ὡς πάνυ ἀμαρτωλῷ ὄντι ἐν παντὶ διαστήματι τοῦ χρόνου, καθ' ὃν συγγέγραπται καὶ ἡ τῆς Ἀποκαλύψεως ἐρμηγεία καὶ ὅσα ἄλλα τῷ Ἐφάστῳ ὕλη ἐγένετο ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ ταῦτα ἄ νῦν γράφω» (λογ. ιβ' κεφ. ,ιστ') καὶ «οὗ (Νεοφύτου Δούκα) τοὺς ἐμέτους αὐτὸς ἀνατρέψας κατήσχηνα αὐτόν, ὅς ἀκούων τὴν ἀνασκευὴν ἔτρεμεν ὡς ὁ Κáιν τῷ θυμῷ κρατούμενος, ταύτην δ' ἀντέγραψεν ἱεροκήρυξ τις Σαμουὴλ καλούμενος ἐκ νήσου τῆς Ἀνδρου, τὸ γὰρ πρωτότυπον μετὰ τῶν ἄλλων σημειωμάτων καὶ πολλῶν ἡμετέρων ἐπιστολῶν ἐμπρησθείσης τῆς οἰκίας, ἐν ᾗ παρόκουν, πυρποληθὲν λίαν με ἠνίασε» (κεφ. ,ψηστ').

⁵ «Καὶ οὕτω μὲν ἐνταῦθα ἀποπερατοῦται ἡ τοῦδε τοῦ βίου πανήγυρις ἀπὸ τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος ἀρχομένη καὶ εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ ἀποτερματιζόμενη, ἥς πανηγύρεως καὶ ἐπιτομῆν ποιήσας κατέλεξε ἐν τῇ βίβλῳ τῶν ἐμῶν ἐπιστολῶν. Ἴδοι δ' ἂν τις, ὅστις ἂν βουληθεῖ, ἐν τοῖς ἐπιστολῇ σ. 466» (κεφ. ,ερλθ'). Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ἐνταῦθα ὅτι ὁ Κύριλλος ἐκτὸς τοῦ διδασκαλικοῦ ἐπαγγέλματος μετήρχειτο καὶ τὸ τοῦ ψάλτου, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἀκολούθου σημειώματος ἐν τῇ ἐξωφύλλῳ τοῦ ὀγδόου τόμου «1812 ἀρχὴ Μαρτ. τῇ πρώτῃ ἑβδομάδι τῆς σαρ. ἐσυμφώνησα τῇ περ. 4 φλ. ὀλαντέζικα καὶ δὲν ἐδοῦλευσα' μετὰ τὴν συμφωνίαν ταύτην μὲ ἐζήτησεν ὁ Σταυροπουλιᾶνος μὴ ἔχων ψάλτην καὶ ἀκούσας τὴν συμφωνίαν μοι εἶπεν' ἐδῶ νὰ κάθησαι καὶ ἐκεῖ νὰ ψάλλῃς, εἶναι καλὸν τοῦτο ; Καὶ ἐγὼ ἀκούσας ἐδοῦλευσα' τον εἰς πέντε χρόνους ἕως τὸ 17».

⁶ «Αὐτίκα γὰρ ἡ Πελοπόννησος ἐπὶ τοῦ τρίτου Μουσταφᾶ ταῖς δεινοτάταις συμφοραῖς ὠμίλησε τοῖς Ρώσοις δῆθεν ὡς ὁμοπίστοις, συμφρονήσασα καὶ κατ' αὐτοῦ τὰ ὄπλα κινήσασα ὑπ' ἐκείνων παρακρουσθεῖσα καὶ τοῖς δεινοτάτοις περιπεσοῦσα. Τὸ γὰρ ὠμότατον καὶ δυσωδέστατον γένος τῶν Ἀλβανιτῶν ὑπ' ἐκείνων πεμφθὲν πρὸς τὸ ἀποκεῖναι ἐν μαχαίρᾳ, ὅτι πλείστους τῶν πιστῶν ἐζώγησε καὶ πληθύν ὡς ἀγέλας βοῶν μυριάδων πολλῶν ἐκ γυναικῶν καὶ παιδίων μικρῶν καὶ πᾶσαν ταύτην ὡς κτήνη πέπρακεν ἐν τῇ Ἠπειρῷ καὶ Φθίᾳ καὶ Ἑλλάδι καὶ Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ καὶ πάσῃ Ἰωνίᾳ. Τότε καὶ αἱ παλαιαὶ Πάτραι, ἡ ἐμὴ φιλιτᾶτη πατρίς, κατεσκάφησαν καὶ οἱ ὑπεκφυγόντες τὸν διὰ ξίφους θάνατον καὶ τὸν ἀνδρα-

τρῶν¹ καὶ τὴν τομὴν τῶν δένδρων, τὴν ἀρπαγὴν τῶν ζώων καὶ καθόλου τῶν ὑπαρχόντων τῶν κατοίκων² προσθέτων ὅτι ἔνεκα τῶν διώξεων τούτων, αἵτινες διήρκεσαν ἐπὶ δέκα περίπου ἔτη, τινὲς «μὴ δυνάμενοι φέρειν τὴν ἀπὸ τοῦ ἁψοῦ κοσμοσώστου ἔτους ἕως τοῦ ἁψοῦ ἀπανθρωπίαν τῶν βαρβαροτάτων καὶ δυσωδεστάτων Μωαμεθιστῶν Ἀλβανιτῶν ἀφέντες τὸ καλλιεργεῖν τὴν γῆν ἐγένοντο ὀρεσίτροφοι καὶ τοῖς λύκοις ὁμοδίαιτοι πολλοὺς ἐκείνων ἀποκτείνοντες καὶ πού καὶ τῶν ὁμογενῶν, ὅσοις πρότερον ἐνεκόντου, ὧν πολλοὶ συλληφθέντες μαχαίρα, πασσάλῳ καὶ ἀγγόνη ἀπέθανον» (κεφ. ,δρπγ'). Ἄνα φέρει ἐπίσης τὴν σφαγὴν τῶν Ἀλβανῶν τούτων ὑπὸ τοῦ Γαζῆ Χασὰν πασσᾶ καὶ τὴν διὰ τῶν κεφαλῶν αὐτῶν οἰκοδόμησιν ἀθύρου μεγάλης στοᾶς³.

3. Περὶ τοῦ Ρήγα Φεραίου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου. Ἄξιοι προσοχῆς εἶναι αἱ εἰδήσεις καὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ τοῦ Κυρίλλου περὶ τοῦ Ρήγα τοῦ Φεραίου⁴ καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου⁵. Καὶ οἱ μὲν περὶ τοῦ Ρήγα ἄδικοι χαρακτηρη-
ποδισμόν ἐν ταῖς τῶν Νεζερῶν κόμαις διεσώθησαν ἀνυπόδητοι καὶ μονοχιτώνες. Ἄλλὰ κἀνταῦθα καταδιωχθέντες ὅσοι ὡς δορκάδες ἐκ βρόχων λαθόντες ἔφυγον τοῦ πατρίου ἐδάφους μέχρι πολλοῦ ἀλλότριου ἐγένοντο στένοντες καὶ τρέμοντες καὶ πείνη καὶ γυμνότητι προσπαλαίοντες. Καὶ οὕτω μὲν ἡ τῶν ἀρρένων φύσις. Τῶν δὲ γυναικῶν, ὅσαι ἐξέφυγον τὴν ἄλωσιν, αὐταὶ εἰς τὰ ὄρη πικρῶς ἀπέβαλον τῷ φόβῳ κατασχεθεῖσαι καὶ θηλάζουσαι τηρικαῦτα τὰ νεογνά ἡναγκάζοντο τῇ περιόντι δέει τὴν τῶν βρεφῶν ἀπειράκακον φύσιν τῶν μητρικῶν ὠλένων ἀπορρίπτειν. Καὶ συμβέβηκεν εἰ μὴ σφοδρότερος πόνος καὶ πικροτέρα ὀδύνη τῆς ἀποβολῆς, οὐχ ἦττον δὲ παραπλήσιος τὸ θηλάζον καὶ παπάζον ἔρπον, καὶ ψελίζον τῷ θανάτῳ παραδοῦναι τοῦ μεγίστου δέους τὸ φίλτρον καταψύξαντος καὶ ἀναισθησίαν τῇ φύσει ἐπενεγκόντος» (κεφ. νε' πρβλ. καὶ ,δρπ').

¹ «Ἄλλὰ δὴ καὶ καθ' ἡμᾶς αἱ παλαιαὶ Πάτριαι ἐν τῇ μεγάλῃ Παρασκευῇ τῶν παθῶν πυρὶ μωαμεθιστικῷ παραδίδοται, ὅπερ ὡς ἀπὸ μιᾶς μεγάλης πηγῆς ρυέν, τοὺς τῆς μεγίστης Πελοποννήσου οὐ μόνον ἄγιους ναοὺς καὶ μονὰς ἐνέπρησεν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν πόλιν καὶ χώραν ἐτέφρωσε, τῆς συμφορᾶς ταύτης μόνον μὴ πειραθέντων τῶν Καλαβρυτῶν καὶ τῆς Καρυταίνης (κεφ. ξα' πρβλ. καὶ ,γτοδ' καὶ ,γϵσα').

² «Ὡς ἐν τῷ ἁψοῦ Θεοσώστῳ ἔτει ὁ ὑπὸ τῶν ἀθέων Ἀλβανιτῶν ἐμπρησμὸς πάσης τῆς Πελοποννήσου, ἡ τομὴ καὶ ἡ ἀπώλεια τῶν ἀμπελώνων, τῶν ἐλαιώνων, ἡ ἀρπαγὴ τῶν ποιμνίων, τῶν ἀγελῶν ἐν βουσίῃ, ἐν ἵπποις, ὁ θάνατος τῶν φιλάτων» (κεφ. ,γϵμα') καὶ «ἐλθόντες οἱ βδελυροὶ Ἀγαρηνοὶ τῷ ἁψοῦ εἰς τὴν ἐμὴν ἐνεγκαμένην Πελοπόννησον οὕτως ἐγύμνωσαν ἐν δέκα τελείοις ἑνιαυτοῖς τοὺς ὑπὸ χεῖρα πιστοῦς, ὥστε οὐκ εἶσαν αὐτοῖς οὔτε στρωμνὴν, οὔτε προσκεφάλαιον πρὸς ἀνάπαυσιν τοῦ κεκοπιακότος αὐτῶν σώματος, οὐδ' ἱμάτιον δεύτερον μόνην τὴν ψυχὴν αὐτῶν μὴ δυνηθέντες λαβεῖν» (κεφ. ,εστ') πρβλ. καὶ ,βωμγ').

³ «Ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ κατὰ τὸ ἁψοῦ σιωτήριον ἔτος πάντας ἀποκταθέντας ὥστε πολλὰς τῶν μιαρῶν κεφαλῶν αὐτῶν δομηθῆναι ἐκ θεμελιῶν ἀθύρου μεγάλῃν στοᾶν» (κεφ. ,βωμγ') καὶ «οὕτως ἐν τῇ ἐμῇ ἐνεγκαμένην Πελοποννήσῳ ἐκ τοῦ αὐτοῦ (γένους τῶν Ἀλβανῶν) τυραννήσαντος ἔτη σχεδὸν δέκα ὑπὲρ τὰς δύο μυριάδας ἐν μιᾷ ὄρᾳ ὁ σουλτὰν Χαμίτης διὰ τοῦ ἀνδρειοτάτου καὶ σιωφρονεστάτου Γαζῆ Χασὰν πασσᾶ παραδόξως ἀπώλεσεν (κεφ. ,γϵλε').

⁴ Πρβλ. κεφ. ,γτοη', ,δλγ', ,δτκδ'.

⁵ Πρβλ. κεφ. ,δωκστ', ,εωιστ' καὶ ,εωηθ'.

ρισμοί δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσιν οὐ μόνον ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ κινήματος αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων συνήθως οἱ ἄνθρωποι κρίνουσιν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς σφαλερᾶς ἰδέας τοῦ Κυρίλλου περὶ τοῦ Ρήγα ὡς ἀθέου καὶ ἀσεβοῦς καὶ τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἔπρεπε νὰ γείνη κατὰ τὸν χρόνον, ὃν εἶχε προσδιορίσει ὁ Θεός, διότι ἄλλως ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχη¹, οἱ δὲ περὶ τοῦ Ὑψηλάντου μένουσιν ἐν μέρει ἀνεξήγητοι, διότι ἀναμφιβόλως αἱ ἀνωτέρω ἰδέαι τοῦ Κυρίλλου δὲν δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσι πλήρως τὰς εἰδήσεις καὶ τοὺς χαρακτηρισμοὺς αὐτοῦ περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου.

4. Περὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ζαΐμη², τοῦ ἱεροδιακόνου Παρθενίου³ τοῦ Νεοφύτου Κανσοκαλυβίου⁴, τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ⁵, Νεοφύτου Δούκα⁶ καὶ Γρηγορίου Κωνσταντᾶ⁷. Ἄξιοι ἐπίσης προσοχῆς εἶναι καὶ αἱ εἰδήσεις καὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ τοῦ Κυρίλλου περὶ τῶν ἀνωτέρω προσώπων, εἰ καὶ ἐνίοτε εἶναι ἄδικοι καὶ μεροληπτικοὶ στηριζόμενοι ἐπὶ σφαλερῶν προϋποθέσεων καὶ παρεξηγήσεων⁸.

5. Περὶ λοιμῶν, λιμῶν, σεισμῶν καὶ ἐμπρησμῶν. Αἱ κυριώτεραι ἀναμνήσεις τοῦ Κυρίλλου περὶ λοιμῶν, λιμῶν, σεισμῶν καὶ ἐμπρησμῶν εἶναι αἱ ἀκόλουθοι.

«Τοῦ γὰρ τρίτου Μουσταφᾶ τυραννοῦντος λιμὸς καὶ λοιμὸς ἐν τῇ ἐμῇ πατρίδι Πελοποννήσῳ διαρκέσαντες οὐκ ὀλίγους τῶ Ἄδῃ παρὰ καιρὸν παρέπεμψαν καὶ ὡς εἰπεῖν μετ' ἐκεῖνον τοῦ Χαμίτου καὶ τοῦ Σελίμου καὶ τοῦ ὀλίγον τυραννήσαντος τετάρτου Μουσταφᾶ καὶ τοῦ νῦν περιόντος Μαχμούτη πάσας τὰς ὑπὸ τὸν πικρὸν αὐτῶν ζυγὸν πόλεις καὶ ἐπαρχίας ἐν διαδοχῇ βοσκήσαντες σὺν τῇ πανώλῃ ὅ,τι πλείστους διέ-

¹ Πρβλ. κεφ. γτοζ' καὶ γτν'.

² «Μὴ προσκυνήσαντες δὲ οἱ ἐναντίοι ἐκεῖνοις (τοῖς προσκυνήσασιν καὶ διὰ χρημάτων καὶ ἄλλων αἰσχυρῶν μέσων γενομένοις προσεστώσιν) προστάται τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, οἵτινες οὐχ ὑφ' ἐαυτῶν κατέστησαν προστατεύειν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ λαοῦ κοινῇ καὶ ὑπ' αὐτῶν πολλάκις τῶν τυραννούντων καὶ οὐδ' ἀργυρίων καὶ ἀτίμων μέσων, ἀλλὰ σεμνῶν μέσων καὶ γενναίων ἔργων, οἱ πάσης εὐσεβείας, δικαιοσύνης, μειονεξίας καὶ εἰλικρινείας ἀντεχόμενοι πολλάκις ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τὰ ἐαυτῶν κτήματα ἐδαπάνησαν, οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ τοῦ ἰδίου αἵματος οὐκ ἐφείσαντο, ὧν εἷς ὁ τρισόλβιος ἸΚωνσταντῖνος Ζαΐμης ἀδίκως ἀποκτανθεὶς ταῖς διαβολαῖς τοῦ ἀντιζήλου αὐτῷ καλουμένου Τουρκοδήμου» (κεφ. εδ').

³ Πρβλ. κεφ. αχγ'.

⁴ Πρβλ. κεφ. αχγ'.

⁵ Πρβλ. κεφ. γφιβ'.

⁶ Πρβλ. κεφ. φλστ'. πρβλ. ἔτι κεφ. ωε' καὶ εσβ'.

⁷ Πρβλ. κεφ. σστοζ'.

⁸ Ἐκ τῶν λοιπῶν προσώπων, ἅτινα ἀναφέρει ὁ Κύριλλος, ἄξια μνηεῖας εἶναι ὁ Χριστόδουλος ὁ Ἀκαρνάν (κεφ. φ' καὶ εσμστ'), ὁ Κωνσταντῖνος Χαντζερῆς (κεφ. φ'), ὁ Γεώργιος Σταθαῖς καὶ Ἀλέκος Βαρέσκουλος (κεφ. φ'), ὁ Νικόλαος Καρακόσης, ἱατρός, Μαννάτης ἐκ Σιμπινίου, Δημήτριος Σχινᾶς, Μᾶρκος ἐκ Σιμπινίου, Μανουὴλ Βυζάντιος καὶ Μανουὴλ Τενέδιος (κεφ. εφθθ'), ὁ Σπύρος Βυζάντιος (κεφ. δφστ') καὶ ὁ Μυρέων Ματθαῖος ὁ Πάτριος (κεφ. δλγ').

φθειραν . . . . Καὶ μάρτυς ὁ τὴν Δακίαν πᾶσαν κατασεισας σεισμὸς καὶ μονὰς ὄλας ἐκ θεμελίων καταστρέψας καὶ ἀκαλλῆ οὐ μόνον ταύτην τὴν πόλιν τοῦ Βουκουρεστίου ἀποδείξας, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ. Οὗτος ὁ σεισμὸς καὶ τὴν Μολδαυίαν συνέσεισε καὶ τοὺς ἐν Βρασσόβῳ ἐτάραξε καὶ μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔφθασε καὶ αὐτῆς τῆς Ρωσσίας ἤψατο» (κεφ. κα').

«Ἐωράκαμεν γὰρ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τοῦ Βουκουρεστίου οἰκίαν μεγίστην ἐξ ἀστραπῆς πυρποληθεῖσαν καὶ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἰωαννίνων Ἀλῆ τὰ ὑψηλὰ ἐν τῷ Τεπελενίῳ παλάτια ἢ ἀστραπῆ κατηνάλωσε καὶ οὕτω μὴν γῆθεν» (κεφ. βσμδ').

«Ὡς ἐγένετο (πῦρ) τῷ κοινῷ σωτηρίῳ ἔπει ἐν ταύτῃ τῇ περιβλεπτῷ πόλει Βουκουρεστίῳ, ὅπερ κατατεφρώσαν πᾶσαν τὴν ἀγορὰν καὶ τὰ πλείω καὶ κρείττω τῶν οἰκιῶν καὶ καταστρέψαν τὰ ὑψηλὰ καὶ τὰ πρὸ πολλῶν ἡγεμόνων ἀρχαίων οἰκοδομήματα καὶ ὡς εἰπεῖν τὸ ἡμισυ τῆς πόλεως ἀπὸ τῶν ἐννέα ὠρῶν ἕως σχεδὸν τῆς δωδεκάτης μόλις ἐπαύσατο ἡγεμονεύοντος τοῦ Ὑψηλάντου Κωνσταντίνου» (κεφ. δυκγ').

«Ἐπὶ γὰρ τοῦ αὐτοκράτορος Σελίμου τρίτου τὸ ἐκ πολλῶν αἰῶνων οἰκοδομηθὲν Στενίμαχον, πόλις ὑπὸ τὸν Φιλιππουπόλεως περιβλεπτος καὶ εὐσεβῆς ὑπὸ τῶν Κριτζαλίδων πᾶσα πυρὶ παραδίδοται. Οὕτω τὸ Βουκουρέστιον τουτί τοῦ αὐτοῦ κακοῦ δαίμονος πεπειράται ὀλεθρίῳ πυρὶ προσομιλήσαν. Οὕτως ἢ περικληῆς Κοζάνη καὶ τὸ τῆς Νικοπόλεως ἄστου τῷ αὐτῷ πυρὶ ἐντυχόντα ἀφανῆ ἐγένοντο. Τούτοις καταλέγεται καὶ ἡ φθορὰ πολλοῦ μέρους τῆς τῶν Ἰωαννιτῶν πόλεως, ἣτις καὶ ὡς παρανάλωμα ὀλεθριον ἐγένετο τῆς εἰρημένης πυρκαϊᾶς. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὸ πλείστον τῆς μεγαλοπόλεως καὶ περιφήμου Θεσσαλονίκης. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Λάρισσα φλογὶ κατηνάλωται καὶ τὸ ἄστου τοῦ Βιδινίου καὶ ἄλλαι πόλεις καὶ χῶραι πολλαὶ τῷ αὐτῷ πυρὶ περιπεσοῦσαι τέφρα καὶ σποδὸς ἐγένοντο» (κεφ. δυμδ').

«Δηλῶν ἅμα καὶ τὸν τελευταῖον ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν παρὰ τῶν δέκα κεράτων ἐν πάσαις ταῖς ἐπαρχίαις τῆς Ρουμελίας γῆς ὀλεθριώτατον ἐμπρησμόν καὶ μεγίστην ζημίαν (κεφ. δυξε').

«Ἡ γὰρ ἀρχαιοτάτη καὶ λαμπροτάτη πόλις τῶν Ἰωαννίνων ἅπασα σχεδὸν ἐν τούτῳ τῷ μηνὶ Σεπτεμβρίῳ τῷ ὀλεθρίῳ πυρὶ παραδέδοται ὑπὸ τῶν δέκα κεράτων τοῦ θηρίου (κεφ. δυζη').

6. Μοναὶ ἐν Πελοποννήσῳ. «Πρὸς τούτοις καὶ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ λάμπουσιν ἐν ἀσκητικῷ βίῳ μοναί, οἷαι ἢ τοῦ Νεκταρίου, ἢ τῶν ἀγίων Θεοδώρων, ἢ τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου, ἢ τοῦ Σεραφεῖμ Μαμπιώτου καὶ ἄλλαι» (κεφ. γψστ').

7. Ἀνέγερσις ναῶν καὶ μονῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ καὶ Βελῆ. «Ὅτι οὐκ αἰετῆσαν κακοί, ἀλλ' ἔστιν οὗ καὶ εὐσεβείας μεγάλα ἔργα ἐποίησαν, ὡς ὁ υἱὸς τοῦ ἐν Ἰωαννίνοις ἡγεμονεύοντος Ἀλῆ Ἀλβανίτου Βελῆς ἡγεμῶν γενόμενος τῆς Πελοποννήσου καὶ

ἰδῶν πάντας τοὺς ναοὺς καὶ τὰς μονὰς κεκαυμένας ἔδωκεν ἄδειαν τοῖς χριστιανοῖς καὶ ᾠκοδόμησαν αὐτοὺς καὶ ἄλλους ἐκ θεμελιῶν ἤγειρεν, οὓς οἱ ρυπαροὶ Ἀλβανῖται τῷ ἁψοῦ ἔτει τῷ πυρὶ παρέδωσαν. Ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλῆς πασᾶς πολλοὺς οἴκους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ ἐκ βάρων ᾠκοδόμησεν» (κεφ. ἁωπδ').

Ἄξιοι τέλος προσοχῆς εἶναι αἱ εἰδήσεις, ἃς παρέχει ἡμῖν ὁ Κύριλλος, περὶ τῶν εἰκόνων τῆς Θεοτόκου, τῶν γραφειῶν ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ (κεφ. ἁψιγ' καὶ εψκ'), περὶ τῶν ἐπισκοπῶν ὑπὸ τὰ πατριαρχεῖα καὶ τῆς σιμωνίας ἐν τῷ πατριαρχεῖν Κωνσταντινουπόλεως (κεφ. ψγ' καὶ ψλστ'), περὶ τῶν προνομίων τῶν Σιναίτων (κεφ. γφ'), περὶ τῆς διαγωγῆς τῶν ἡγεμόνων Βλαχίας καὶ Μολδαβίας (κεφ. δφλζ') καὶ περὶ θαύματος γινομένου ἐν Πάτραις (κεφ. βωμθ').

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΠΡΟΣΕΔΡΩΝ ΜΕΛΩΝ

Μ. ΓΕΛΕΩΝ. — *Κληρικῶν προνόμια καὶ τιμαὶ κοσμικαί.*

Δ. ΛΑΜΠΑΔΑΡΙΟΥ. — *Περὶ τοῦ τριγωνομετρικοῦ συνδέσμου Κρήτης - Αἰγύπτου πρὸς μέτρησιν τόξου μεσημβρινοῦ.*

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΜΗ ΜΕΛΩΝ

ΜΟΥΣΙΚΗ. — *Τὰ προβλήματα τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς καὶ αἱ σύγχρονοι ἔρευναι. I. Ἡ διατονικὴ κλίμαξ ὑπὸ Κ. Δ. Παπαδημητρίου. Ἄνεκοινώθη ὑπὸ κ. Κ. Μαλτέζου.*

Ἐκ τῆς μελέτης τοῦ κ. Κ. Μαλτέζου «ἐπὶ τῶν διατονικῶν κλιμάκων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησ. Μουσικῆς¹» ἤχθη εἰς συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα λαμβάνω τὴν τιμὴν, ὅπως ὑποβάλω τῇ Ἀκαδημίᾳ.

Ὁ κ. Μαλτέζος, ἐξετάζων τὸ δύσκολον τοῦτο ζήτημα ἀπὸ ἱστορικῆς καὶ θεωρητικῆς ἀπόψεως, εὕρισκε ὅτι ἡ διατονικὴ κλίμαξ, τὴν ὁποίαν ὁ Χρῦσανθος (εἷς ἐκ τῶν τριῶν διδασκάλων τῆς ἀπὸ τοῦ 1814 καθιερωθείσης νέας μουσικῆς μεθόδου) καθώρισε πρακτικῶς διὰ τῶν ἀριθμῶν 12 (τόνος μείζων), 9 (τ. ἐλάσσων) καὶ 7 (τ. ἐλάχιστος), ὀλίγον διαφέρει τῆς κλίμακος τῆς εὐρεθείσης πειραματικῶς ὑπὸ τῆς Πατριαρχικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ 1881, τὸ ἔργον τῆς ὁποίας, καθ' ἃ καὶ ὁ κ. Μαλτέζος ὁμολογεῖ, ὑπῆρξεν ἀπολύτως εὐσυνείδητον καὶ ἐπιστημονικόν. Τὴν κλίμακα ταύτην, ὡς οὖσαν ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀποκαλεῖ ὁ κ. Μαλτέζος «Βυζαντινὴν διατονικὴν κλίμακα». Πλὴν ὅμως τῆς κλίμακος ταύτης ὑπῆρχε, κατὰ τὸν συγγραφέα, ἀρχομένου τοῦ XIX

¹ Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 4, 1929, σ. 326.